Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Zootekni ve İdeoloji*

ONUR İNAL

Viyana Üniversitesi
onur.inal@univie.ac.at

ORCID: 0043-6604-2705-04
Makale geliş tarihi: 31 Ocak 2026
Makale kabul tarihi: 09 Nisan 2026

ÖZET

Zootekni, yani evcil hayvanların ırklarının ıslahı, üretilmesi, yetiştirilmesi ve yaygınlaştırılması, erken Cumhuriyet döneminde modernleşme ve ulus inşa süreçlerinin kırsal alanda yayılması ve benimsenmesi çabalarındaki önemli araçlardan biriydi. Kemalist rejim, zootekni pratikleriyle iktisadi milliyetçilik ve devletçilik ideallerini bir biçimde bir araya getirmiş, iktisat, sanayi, nüfus, halk sağlığı gibi konulardaki çeşitli "dava"larla zootekni arasında bir bağlantı kurmaya çalışmıştı. Erken Cumhuriyet yöneticileri, zootekniden faydalanarak hayvan varlığını kontrol altına alma, hayvanlar üzerinde daha fazla tahakküm kurma ve hayvanlardan alınan verimi artırmanın yanında hayvanları toplumun kimlik ve aidiyet duygularını pekiştirmede birer ideolojik aygıt ve propaganda aracı olarak yeniden tanımlamaya çabalamıştı.

Bu makalede, erken Cumhuriyet döneminde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların tahakküm altına alınmasında ve bu hayvanların bedenlerini metalaştırmada, dönüştürmede ve sömürmede devletin başvurduğu önemli bir araç olan zootekniye odaklanıyorum. Döneme ait raporlar, yayınlar ve gazete haberlerinden faydalanarak erken Cumhuriyet hükümetlerinin hayvan varlığını büyütmek ve hayvanların ırk niteliklerini geliştirmek için gösterdikleri yoğun çabaların iktisadi ve sosyal bağlamlarının yanında ideolojik boyutuna da dikkat çekerek zootekni pratikleri ve insan-hayvan ilişkileri üzerinden erken Cumhuriyet Dönemi'ne dair yeni bir okuma sunmayı amaçlıyorum.

Anahtar kelimeler: Hayvan tarihi, erken cumhuriyet, kemalizm, zootekni, Karacabey, ulus-devlet

ABSTRACT

Zootechnology, the breeding, production, rearing, and dissemination of domestic animal breeds, was one of the significant tools in the efforts to spread and establish modernization and nation-building processes in rural areas during the Early Republican period. The Kemalist regime sought to integrate the ideals of economic nationalism and statism through zootechnical practices, attempting to establish a connection between zootechnics and various "questions" such as the economy, industry, population, and public health. Early Republican leaders sought to use zootechnics not only to control livestock populations, exert greater control over animals, and increase productivity from them, but also to redefine animals as ideological instruments and propaganda tools to foster a sense of identity and belonging among citizens.

In this article, I focus on zootechnics—a key tool employed by the state during the Early Republican period to bring large and small livestock under control and to commodify, transform, and exploit their bodies. By drawing on reports, publications, and newspaper articles from the period, I aim to offer a new interpretation of the Early Republican Era through zootechnical practices and human-animal relationships, highlighting not only the economic and social contexts of the Early Republican governments' intensive efforts to expand livestock populations and improve animal breed qualities but also their ideological dimensions.

Keywords: Animal history, early Republican period, Kemalism, zootechnics, Karacabey, nation-state

* Makalenin taslak halini dikkatli bir şekilde okuyan ve faydalı önerilerde bulunan Nurçin İleri, Mehmet Kentel, Önder Eren Akgül, Ufuk Adak ve Sam Dolbee'ye, ayrıca değerli görüş ve önerilerinden dolayı özel sayının editörlerine ve makalenin hakemlerine teşekkürü bir borç bilirim.

18 Mayıs 1946 günü sabahın erken saatlerinden itibaren Karacabey Harası'nda yoğun bir hareketlilik göze çarpıyordu. Hara bandosu otobüs, otomobil ve atlı arabalarla gelen davetlileri karşılıyordu. Aralarında Bursa Valisi Haşim İşcan, Balıkesir Valisi Fazlı Güleç, Bursa Belediye Başkanı Rüştü Akyürek ile mülki ve askerî erkândan çok sayıda kişinin de olduğu davetlilerin iştirakinin ardından resmî törene geçildi. Karacabey Harası'nın müdürü Abdülkadir Göktan bir hitabeyle törenin açılışını yaptıktan sonra geçit resmi başladı. Haradaki hayvanlar, izleyicilerin alkışları ve tezahüratları eşliğinde askerî nizamda tören alanına girdi. İlk olarak, Karacabey Harası'nda yetiştirilen dört at ırkı olan İngiliz, yarım kan Arap, Nonius ve Karacabey Nonius atları geçti. Atların ardından sırasıyla boğalar, danalar, döveler, inekler ve mandalar boy gösterdiler. Daha sonra Merinos koçları ve koyunlarıyla Sakız koyunları, onların ardından da "memleket mahsulü olan" çoban köpekleri göründü. Son olarak domuzlar "irili ufaklı, bağrışa bağrışa" geçişlerini tamamladılar. Tribünlerin önünden, "serâzât, fakat umumi bir düzen dahilinde" geçiş yapan hayvanlar, kendilerine dair hoparlörlerle verilen bilgileri anlarcasına ve geçişlerinin filme alındığından haberdarmış gibi görünüyorlardı.[1]

Tek parti yönetiminin son döneminden alınan bu enstantane, erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde insan olmayan hayvanların (bundan sonra sadece "hayvanlar" olarak kullanacağım) devlet ideolojisi, idealleri ve amaçları doğrultusunda ve devletin belirlediği hiyerarşik çerçevede nasıl tanımlandığını, sınıflandırıldığını ve disipline edildiğini kitlelere göstermesi bakımından önem taşıyor. Karacabey Harası'nda benzer bir geçit resmine dair başka bir kayıt bulunmuyor. Ancak döneme ait kaynaklarda, panayırlar, ehli hayvan sergileri, yarışmalar, at koşuları gibi organizasyonlarda evcil ve çalışan hayvanların nesne olarak telakki edildiği ve Kemalist rejimin ideallerinin temsilî ritüeller aracılığıyla görselleştirildiği örneklerle sıklıkla karşılaşmak mümkün.[2] Devlet bu tören ve etkinlikleri, ülkedeki hayvan varlığını sergilemenin yanında, seleksiyon veya melezlemeyle genetiği değiştirilen, verim özellikleri iyileştirilen saf ve üstün ırk hayvanları Kemalist ideallerin taşıyıcıları ve temsilcileri olarak takdim etmek için de bir fırsat olarak görmekteydi. Nasıl ki sivil ve askerî geçit törenleri, kutlamalar ve anmalar bireyleri rejime bağlı vatandaşlar olarak şekillendirmeyi, tasavvur edilen yeni yurttaşı inşa etmeyi amaçladıysa, hayvanların belli bir hiyerarşide yer aldıkları merasimler ve etkinlikler de onları ulus-devlete karşı sorumlulukları olan itaatkâr varlıklar olarak yetiştirme gayesini ortaya koymaktaydı. Belirli bir disipline ve hiyerarşik yapıya dayalı ulus-devlet idealine hayvanları da dâhil eden rejim, tören ve ritüellerle hayvanlara biçtiği rol ve yüklediği misyonu geniş kitlelere anlatma fırsatı buluyordu. Son olarak, hayvan varlığını sergilemek suretiyle devlet, ekonomik kapasitesini halka göstermekte, dönemin ağır sosyoekonomik koşullarında vatandaşları motive etmeyi ve morallendirmeyi amaçlamaktaydı.

Bu makale erken Cumhuriyet döneminin (1923-1950) iktisadi bağımsızlık, büyüme,

1 Yakup Kadri Yazman, "Karacabey Harasında Yapılan Bir Tören," *İktisadi Yürüyüş* 155 (4 Haziran 1946): 6–7 ve 18–19; Y. Kadri Yazman, "Karacabey Harasında Yapılan Merasim," *Tasvir* (24 Mayıs 1946): 4.

2 Fatma Emek, "İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hayvancılık (1908-1938)," (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2023), 273–79; Ozan Torun, "Türkiye'de At Yarışlarının Tarihi ve Etnografisi," (Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2020), 224–54.

modernleşme ve ulus inşasına dair insan merkezci (*anthropocentric*) ve yukarıdan aşağıya (*top-down*) anlatılarda hayvanların nasıl konumlandırıldığını konu alıyor. Makalede özellikle Cumhuriyet'i kuran kadroların büyükbaş ve küçükbaş hayvanları tahakküm altına alarak onları tahayyül ettikleri Kemalist taksonominin bir bileşeni yapmada, bu hayvanların bedenlerini metalaştırmada, dönüştürmede ve sömürmede başvurduğu önemli bir araç olan zootekniye odaklanıyorum. Döneme ait raporlar, yayınlar ve gazete haberlerinden faydalanarak erken Cumhuriyet hükûmetlerinin büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığını büyütmek ve hayvanların ırk niteliklerini geliştirmek için gösterdikleri yoğun çabaların iktisadi ve sosyal bağlamlarının yanında ideolojik boyutuna da dikkat çekerek zootekni pratikleri ve insan-hayvan ilişkileri üzerinden bu döneme dair yeni bir okuma sunmayı amaçlıyorum.

Görsel 1: Karacabey Harasında Geçit Töreni
Kaynak: Yazman, "Karacabey Harasında Yapılan Bir Tören," 18.

Cumhuriyet, Zootekni ve "Yeni Hayvan"ın İnşası

Cumhuriyet'in kurucu kadroları, üzerinde yaşadıkları toprağa güçlü bir aidiyet ve sahiplik duyan kalabalık bir nüfus yaratmak, bu nüfusun refahını sağlayacak sağlıklı ve dirençli emek gücü oluşturmak ve millî müdafaa için gerekli güçlü askerler yaratmak gibi siyasi, ekonomik, sosyal ve askerî gereksinimler doğrultusunda nüfusu sistematik biçimde rasyonalize ederek tahayyül ettiği "yeni adam"ı ve "yeni kadın"ı inşa etmeyi tasavvur etmişti.[3] Nüfusu terbiye ve ıslah etme bağlamında, millî fayda, doğurganlık, hıfzıssıhha, sağlıklı ve uzun yaşam gibi meseleler erken Cumhuriyet döneminde resmî söylemin bir parçası oldu. Sıhhatli ve zinde bir nesil yetiştirmeyi ve nüfus yoğunluğunu artırmayı hedefleyen yönetici kadrolar, hastalıkları önleyici (*profilaktik*) ve doğumu teşvik edici (*pronatalist*) politikalara odaklandı.[4] Erken Cumhuriyet yöneticilerinin bireylerin bedenlerine müdahale ederek onları kontrol etme ve şekillendirme girişimleri,

3 Irmak Irmakoğlu, "Makbul Vatandaş Peşinde: Kemalist Rejimin Beden Terbiyesi Politikalarını Biyo-Politika Kavramı Üzerinden Okumak," *Liberal Düşünce Dergisi* 119 (2025): 100; Murat Arpacı, "Modernleşen Türkiye'de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzısıhha, Terbiye, Öjeni," (Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2015), 7.

4 Yiğit Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor* (İstanbul: İletişim, 2004), 88–93. Biyopolitikanın şekillenmesinde ve uygulanmasında spor ve beden eğitimi üzerine ayrıca bkz. Saniye Vatandaş ve Celalettin Vatandaş, "Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemi'ne Biyopolitika ve Sporun Siyaseti," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 39 (Güz 2023): 1437–69.

Michel Foucault'nun "biyopolitika" ve "biyoiktidar" kavramlarıyla tanımladığı bedeni disipline eden iktidar biçimi çerçevesinde değerlendirilebilir. Foucault'ya göre modern devletin bireyler ve nüfus üzerindeki kontrolü, bireylerin bedenlerinin düzenlenmesini, ayrıca müdahaleler ve düzenleyici kontrollerle toplumun üreme, doğum, ölüm, sağlık, yaşam süresi gibi biyolojik süreçlerin temelini oluşturan ve insan bedenine bahşedilen işleyişlere etki edilmesini, denetim kurulmasını ve tahakkümü kapsar.[5] Modern devletler, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren biyopolitik paradigma etrafında bedenleri ve nüfusu kontrol altına almaya ve yönetmeye girişir. Türkiye'de de bu yönde on dokuzuncu yüzyılda başlayan çabalar, Cumhuriyet'in ilanıyla beraber daha merkezî ve sistematik hale gelir.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları, biyopolitik araçlarla bireylerin bedenlerini denetlemeye ve disipline etmeye çalışırken, zootekni pratikleriyle de hayvanların bedenlerine müdahale ederek "yeni hayvan"ı inşa etmeye girişir. Kemalist biyopolitikanın repertuarında sıklıkla rastlanan ve rejimin nüfus ve beden politikalarına eklemlenmiş olan "sıhhatli", "makbul", "gürbüz" gibi tanımlamalar hayvan bedenlerine de atfedilir. Ülkedeki insan nüfusu gibi hayvan nüfusunun da nicelik ve nitelik açısından üstün olmasını hedefleyen rejim, hayvan varlığının millî fayda, vatan savunması, refah toplumu, halk sağlığı gibi hedefler doğrultusunda, devlet güdümüyle ve bilimsel yöntemlerle kontrol edilip yönetilmesine odaklanır. Cumhuriyet'in kurucu kadroları ayrıca hayvanların yaşamı, üremesi, sağlığı, refahı ve ölümü üzerinden politika ve söylem geliştirir. Hayvanları siyasi, askerî, ekonomik ihtiyaçları ölçeğinde "faydalı" veya "zararlı" ilan etmiş, onları tahakküm altına almaya, sınıflandırmaya, kontrol etmeye, yaşatmaya veya yok etmeye yoğun bir mesai harcamıştır.[6] Bir diğer ifadeyle, Foucault'nun "nüfusun biyopolitik kontrolü" olarak tanımladığı bedeni disipline eden iktidar biçimi zootekni araçlarıyla hayvanlara da uzanmıştır.[7]

Küresel düzeyde olduğu gibi Türkiye'de de çalışan hayvanların sağladıkları ekonomik faydaya ya da sosyal, kültürel veya dinî önemlerine göre kategorize edilip değerlendirilmeleri, hayvan ırklarının ıslahı ve çoğaltılması, zoonotik hastalıkların tedavisi ve önlenmesi gibi meselelerin geçmişi daha eskiye uzanıyor. On dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin askerî, idari ve iktisadi yapısında sarsıntıya yol açan gelişmeler, tarımla beraber hayvancılığın da kurumsallaşmasının yolunu açar. Hayvan yetiştiriciliğinin geliştirilmesi, hayvan varlığının artırılması ve hayvan vasfının düzeltilmesi yolunda Batı'daki uygulamalar takip edilir. Örneğin, 1860'larda askerî çiftlikler kurulur, bir süre sonra büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvan üretilen bu çiftliklere Avrupa

5 Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*, çev. Graham Burchell (New York: Palgrave, 2008).

6 Erken Cumhuriyet döneminde devletin zararlı görüp yok etmeye giriştiği hayvanlar üzerine çalışmalar için bkz. İbrahim Yusuf Karagöz, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Yaban Domuzu Algısı ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Yansımaları (1923-1938)," *II. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, yay. haz. Ayşenur Hoşoğlu Çelik, Deniz Çolak ve Handan Erdoğan (Trabzon: Avrasya Üniversitesi Yayınları, 2025), 62–83; Fatma Emek, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Zirai Mücadele Yöntemi Olarak Hayvan İtlafi "Kuşlar, Tarla Fareleri ve Yaban Domuzları" (1850-1938)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 26, no. 1 (2025): 84–106.

7 Foucault, *The Birth of Biopolitics*.

ülkelerinde olduğu gibi *hara* adı verilir.[8] İmparatorluğun son yüzyılındaki savaşların hayvan nüfusuna ve vasfına olumsuz etkileri ise baytarlık (veterinerlik), hayvan sağlığı memurluğu ve nalbantlık gibi mesleklerin gelişmesine, hayvan hastanelerinin kurulmasına vesile olur.[9] Öte yandan, sığır vebası, dalak (*antraks*), yanıkara (şarbon), mankafa (ruam), kelebek ve uyuz gibi hayvan hastalıklarının yol açtığı tahribat, aşı, serum ve ilaç kullanımını yaygınlaştırır, hayvan hastalıklarının önüne geçilmesine yönelik yasal düzenlemelerin yapılmasını sağlar.[10] Kısacası, Türkiye'de hayvan nüfusunun yönetilmesi, hayvan hastalıklarının bertaraf edilmesi, zootekniden faydalanarak hayvan veriminin artırılması ve hayvancılığın modernize edilmesi çabaları Cumhuriyet'ten önce başlar.

Erken Cumhuriyet dönemini farklı kılan, devletin hayvan yetiştiriciliğini iktisadi hedeflerin yanında devletin kurucu ideolojisi ve idealleri doğrultusunda şekillendirmek için çaba göstermesi, hayvan bedenine bu açıdan da bakmasıydı. Kemalist rejim, Anadolu coğrafyasında önem atfettiği ve faydalı gördüğü hayvanların biyometrik verilerini kapsamlı bir şekilde toplamaya, sınıflandırmaya ve analiz etmeye, hayvan bedenlerine zootekni metotlarıyla doğrudan, sistematik bir şekilde müdahale etmeye ve bu hayvanların randımanını artırmanın yanında onları birer temsil aracına dönüştürmeye çabalamıştı. Erken Cumhuriyet döneminin zootekni pratikleri; modernleşme, ulus inşası, iktisadi milliyetçilik ve devletçilik ideallerini büyükbaş ve küçükbaş hayvan ırklarının bilimsel yöntemlerle ıslah edilmesi, üretilmesi ve yaygınlaştırılmasıyla bir biçimde bir araya getiriyordu. Erken Cumhuriyet dönemi yöneticileri, zootekniden faydalanarak hayvan varlığını kontrol altına alma, hayvanlar üzerinde daha fazla tahakküm kurma ve hayvanlardan alınan verimi artırmanın yanında onları toplumun kimlik ve aidiyet duygularını pekiştirmede birer ideolojik aygıt ve propaganda aracı olarak yeniden tanımlamaya çabalamıştı. Özellikle 1929'daki Büyük Buhran'ın yarattığı ekonomik krizin ardından, resmî ideolojinin düşünüş ve uygulama biçimleri diğer birçok alan gibi zootekniye de sirayet etmişti.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları, zootekni metotlarıyla daha fazla sayıda, daha sağlıklı, daha verimli ve daha dayanıklı çeki, yük ve besi hayvanı üretimini hedef olarak belirler ve bu hedefi birbiriyle bağlantılı beş temel dayanağa oturtur. Birinci dayanak millî iktisat anlayışı ve devletçi kalkınma modeliydi. Yerli sanayinin kurulması için ihtiyaç duyulan hayvansal ürün ve hammaddenin (örneğin yerli dokuma endüstrisinin ihtiyaç duyduğu yün ve yapağı gibi) ülke içerisinden tedarik edilmesiyle dışa bağımlılık azaltılacak, yurt dışına döviz çıkışı önlenecek, iktisadi büyüme ve kalkınmaya katkı sağlanacaktı. İkinci dayanak tarımsal gelişimi desteklemekti. "Nebati istihsalin kali-

8 Kökeni Fransızca *haras* kelimesine dayanan hara, at üretme çiftliği anlamını taşır. Aşkın Yaşar, "Osmanlı Dönemi'nde Çiftlikat-ı Hümayunlar (Haralar) ve Hayvancılık," *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 8 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 611–22; Emek, "İkinci Meşrutiyet'ten," 11–39.

9 Emek, "İkinci Meşrutiyet'ten," 125–50; Mehmet Okur, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Hayvan Kuvveti ve Hayvan Hastaneleri," *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, Ankara (IV. Cilt-I. Kısım)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 127–41.

10 Emek, "İkinci Meşrutiyet'ten," 185–206, 213–14 ve 223–28; Mehmet Ak, "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarî (Sığır Vebası)," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 39 (Bahar 2016): 215–40; Emrah Yılmaz, "Geç Dönem Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası [Vebâ-Yı Bakarî] ve Bu Hastalığa Karşı Alınan Yasal Tedbirler," *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 26 (2025): 162–94; Nihal Erk ve Naki Cevat Akkerman, *Türkiye'de Sığır Vebası Salgınları ve Eradikasyonu Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, 1969), 83–137.

tesinin düzeltilmesi, hayvani istihsalin de keyfiyet bakımından yükselmesiyle atbaşı gideceğinden,"[11] devlet zootekniye önem atfetmekteydi. Hayvanlar tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi, toplanması ve nakliyatında da önemli bir rol oynadıkları için, hayvancılık "ziraatin bir parçası", hayvan da "ham maddeleri kıymetlendiren bir vasıta" olarak görülmekteydi.[12] Zootekni uygulamalarıyla hayvan nüfusunun ve vasfının artırılması hedefinin üçüncü dayanağı şahsi ve kolektif anlamda ülkede sağlıklı, kaliteli ve uzun bir yaşam sürmeye katkı sağlamaktı. Dönemin zootekni uygulamaları bu bağlamda, kalabalık nüfus, sağlıklı ve zinde bedenler ve hayvansal gıda odaklı beslenme gibi döneme özgü söylemler ve pratiklerle iç içe geçmiş, onlardan beslenmişti.[13] Erken Cumhuriyet döneminde zootekninin dördüncü dayanağı millî savunmaydı. Topçu, süvari ve koşum hayvanı olarak önemli bir yer tutan atın yurt içinde yetiştirilmesiyle vatan savunmasına katkı sağlayacağı düşünülüyordu. Beşinci ve son olarak, ıslah edilmiş ırklar yaratılması modernleşmenin bir gereği ve bir prestij meselesi olarak görülüyordu. Kemalist yöneticilere göre Türkler de her muasır millet gibi zootekniden faydalanarak kendi elit hayvan ırklarını yaratabilirlerdi.

Kemalist Rejimin Zootekni Laboratuvarı: Karacabey Harası

Erken Cumhuriyet dönemi zootekni politikasının hukuksal çerçevesini, bir dizi kanun ve talimatnameyle beraber, 29 Haziran 1926 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 904 sayılı "Islah-ı Hayvanat Kanunu" oluşturuyordu. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin devlete karşı yükümlülüklerini 40 maddeyle düzenleyen kanun, birçok anlamda devletin hayvan varlığı üzerinde tahakküm kurmasına zemin hazırlamıştı. Örneğin birinci madde, "Aygır ve boğa sahibi olan her fert [...] her sene aygır ve boğasını muayene ettirmek ve bunlar hakkında verilecek karara harfiyen tebaiyet etmekle mükelleftir" diyor, on dördüncü madde ise "her köyde damızlık bir boğa bulundurulmasını" mecbur tutuyordu. Kanunun çeşitli maddeleri, hayvan ıslahı ve teksiri için uygun gördüğü bölgelerde Ziraat Vekâleti'ne hara, aygır deposu, inekhane, ağıllar, tecrübe ve sıfat (çiftleştirme) istasyonları kurma ve idare etme yetkisi tanıyordu. Hayvancılığın teşviki için at yarışı düzenlenmesi, hayvan sergilerinin açılması gibi konular da bu kanun ile düzenlenmişti.[14]

Islah-ı Hayvanat Kanunu'yla makbul gördüğü hayvan bedenlerini düzenleme ve dönüştürme, makbul olmadığına kanaat getirdiği hayvanları da elimine etme yetkisini alan erken Cumhuriyet dönemi yöneticileri, haralar ve diğer kurumlarla da zootekni politikasını hayata geçirmek üzere bir "zootekni altyapısı" oluşturmaya koyuldu. Osmanlı'dan devralınan *çiftlikât-ı hümâyûn* (sultan çiftlikleri) modernize edilerek haralara dönüştürüldü; ayrıca yeni haralar kuruldu. Karacabey Harası, bu haraların en eskisi,

11 Nurettin Aral, "Ziraat Vekâletinin Zootekni Politikası," *İktisadi Yürüyüş* 66–67 (16 Eylül 1942): 13.

12 Şevket Raşit, "Hayvancılık," *Dönüm* 7 (Kanunisani [Ocak] 1933): 2.

13 Bu söylemler ve pratikler özellikle otoriter rejimlerde kabul görmüştü: Tiago Saraiva, *Fascist Pigs. Technoscientific Organisms and the History of Fascism* (Cambridge, MA: MIT Press, 2016); Omar Mazzotti, "The Cattle 'Rational Breeding' in Italy: Theory and Practice of a Modernisation Process (Late 19th – Early 20th Centuries)," *Opificio della storia* 3, no. 3 (2022): 28–39; Daniele Valisena, "The Battle of Zootechnics: Incorporating Race, Technology, and Ideology in Cattle Breeding Practices During Fascism in Italy, 1922–1945," *Isis* 116, no. 4 (Aralık 2025): 694–714.

14 *Resmî Gazete*, no. 407 (29 Haziran 1926); *Islah-ı Hayvanat Kanunu* (Ankara: Ziraat Vekâleti, 1926).

en büyüğü ve en yüksek teknik kapasiteye sahip olanıydı; bir nevi erken Cumhuriyet dönemi hükûmetlerinin zootekni uygulamalarının merkezi konumundaydı. Cumhuriyet'in bu en büyük tarım-hayvancılık yerleşkesinin geçmişi on üçüncü yüzyıla kadar uzanıyordu. 1843-44'ten itibaren Mihaliç Çiflikât-ı Hümâyûnu olarak anılmış, 1924 yılında da Karacabey Harası adını almıştı. Simav ve Kirmasti çayları arasında kalan 91.000 dekarlık geniş bir alana kurulan hara, Bursa şehir merkezine 70, Karacabey ilçesine de 7 kilometre uzaklıkta yer alıyordu.[15] 1930'ların başında haranın ziraat ve hayvancılığa elverişli olan 32.000 dekarlık kısmının 6.000 dekarı çayır, 7.000 dekarı tarım arazisiydi. Geri kalan 19.000 dekar arazide 10.000 baş koyun, 700 baş sığır ve 400 baş at bulunmaktaydı.[16] 1950 yılına gelindiğinde yüzölçümü 99.000 dekara çıkan haranın 42.000 dekarı mera, 30.000 dekarı tarım alanı, 10.000 dekarı da çayır ve yoncalık olarak kullanılmaktaydı.[17]

Karacabey Harası, at, eşek, sığır, koyun, keçi, tavuk gibi hayvanların çoğaltılması, iyileştirilmesi ve dönüştürülmesi bağlamında Kemalist rejimin zootekni uygulamaları için bir açık hava laboratuvarı işlevi görmüştü. Büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvan ırklarının modern tekniklerle ıslah edilerek üstün vasıflı ve yüksek verimli bir hayvan nüfusu oluşturulmasında Karacabey'e önemli bir misyon yüklenmişti. 1924'ten 1950'ye kadar Karacabey Harası'ndan ülkenin çeşitli bölgelerine 1.683 aygır ve kısrak, 1.881 baş boğa ve inek, 49.645 baş da koç ve koyun gönderilmişti.[18] Hara, ilerleyen yıllarda kurulacak olan tarım-hayvancılık yerleşkeleri gibi, modernleşmenin kırsalda devlet eliyle yaşama geçirildiği bir üretim ve yaşam mekânıydı.[19] Modern kırsal yaşam ve üretimin bir prototipi olarak tasarlanan Karacabey'de ahır, ağıl, ambar, atölye, tavla, manej, süthane gibi tarımsal ve hayvansal üretim mekanlarıyla lojman, misafirhane, okul, revir, yemekhane, misafirhane, postane, ekmek fırını, spor alanı gibi yaşam ve tüketim mekânları bulunuyordu. Haradaki sosyal yapılar, kadın ve erkek çalışanların seküler bir anlayışla ortaklaşa kullanabildiği mekânlardı. Kısacası, Kemalist modernleşme projesi, Karacabey Harası'nda zootekni uygulamalarının yanında mekânsal ve sosyokültürel boyutlarıyla da vücut bulmaktaydı.

Karacabey Harası'nı, 1928'de Malatya'da Sultansuyu Harası, 1931'de Adana'da Çukurova Harası, 1934'te Eskişehir Çifteler ve Konya haraları takip etti.[20] Erken Cum-

15 Mihaliç Çiflikât-ı Hümâyûnu'nun tarihi için bkz. Cafer Çiftçi, "19. Yüzyılda Kirmasti'de Padişah Çiftlikleri," *Mustafakemalpaşa (Kirmasti) Sempozyumu Bildirileri*, yay. haz. Sezai Sevim (Bursa: Mustafakemalpaşa Belediyesi, 2011), 145–54; Necmi Odabaşı, "Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu ve İdaresi," (Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi 2014); Anıl Aşkın, "The Environment, Institutions, and Economy in the Nineteenth-Century Ottoman Empire: The Imperial Landed Estates of Mihaliç" (1840–1850) (Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2017).

16 Selahattin Batu, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, 2. Baskı (Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, 1951), 133; M. Nurittin Aral, *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi (1923-1931)* (Ankara: Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, 1974), 133. 1929'da satın alınan, 9.000 dekar büyüklüğündeki Poyrazbahçe Çiftliği bu rakama dahil edilmemiş.

17 Mehmet Ali Kiper, "Cumhurbaşkanı Celal Bayar Karacabey Harasında," *Üretim* 21–22 (Aralık 1950–Ocak 1951): 5.

18 Kiper, "Cumhurbaşkanı Celal Bayar," 5.

19 Özlem Arıtan, "'Cumhuriyet Modernleşmesi' ve 'Kırsal İletişim/Kalkınma' Eksenleri Bağlamında Mekânsal Bir Model Olarak Eskişehir Çifteler Harası," *Tasarım Kuram Dergisi* 15, no. 28 (2019): 179–98; Özlem Arıtan, "Modernleşme ve Doğal Yaşam Sürecinde Gölgede Kalmış Bir Kesit: Bursa Karacabey Harası Üzerine Bir İrdeleme," *Mimarlık* 368 (Kasım–Aralık 2012): 59–65.

20 Mehmet Temel, "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası," *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)* 24 (2010): 224.

huriyet döneminin altıncı ve son harasıysa 1949 yılında Samsun'un Bafra ilçesinde kurulan Karaköy Harası oldu.[21] Kemalizm'in zootekni altyapısının bileşenleri arasında, haralara entegre olan veya onlarla koordinasyon içinde çalışan başka müesseseler de vardı. Örneğin, Ziraat Vekâleti'ne bağlı olarak Çifteler (Eskişehir), İnanlı (Tekirdağ), Uzunyayla (Sivas), Mercimek (Adana), Ilıca (Erzurum) ve Diyarbakır aygır depolarıyla, vilayet özel idarelerine bağlı 30'un üzerinde aygır deposu kurulmuştu. Kazova (Tokat), Boztepe (Antalya) ve Göle'de (Kars) inekhaneler, ayrıca çeşitli bölgelerde yetiştirme çiftlikleri, numune ağılları, aşı ve sıfat istasyonları, tohumlama (dölleme) durakları da bulunmaktaydı.[22] Zootekni altyapısını oluşturan kurum ve müesseseler, devletin şecerenameler (*stud book*), ahır, esas eşkal, aşı ve sıfat defterleri, numaralar, damgalar, işaretlemeler ve kulak markalarıyla hayvan varlığını kayda ve kontrole almasını sağlamada, hayvan varlığını standardize ve homojenize etme çabasında önemli rol oynamıştı.

Karacabey Noniusu: "Yeni Bir Türk Tipi At Nesli"

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Istabl-ı Âmire'ye (Has Ahır) ve orduya binek atı, daha sonra Çifteler Hara-yı Hümayûnu adını alacak olan Çifteler Çiftliği'nden sağlanıyordu. Sayısı yılda ortalama 50-60 başı, bazı yıllarda 100 başı bulan bu atlar damızlık olmayıp, bineğe uygun hafif atlardı. "Usul-ü ıslahta ıstıfâyı [seleksiyon] terk edip tesâlübü [melezleme] usulünü kabul etmiş" olan harada binek ve koşum atları özel olarak yetiştirilmemiş, atlar arasında da bir türdeşlik gözetilmemişti.[23] Rusya, Macaristan, Fransa gibi devletlerden getirilen damızlık aygır ve kısraklar "bir hatt-ı muayyen [belirli] ve mukarrer [kararlaştırma] üzerinden" üretilmemişti.[24] 1854'te Kırım Savaşı ve 1877-78'de Osmanlı-Rus Savaşı'yla başlayan, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'yla devam eden ve Kurtuluş Savaşı'yla sonlanan uzun savaş ve yıkım süreci Anadolu'da at nüfusunun azalmasına neden olmuştu.[25] Resmi hayvan sayımlarına göre Türkiye topraklarında at nüfusu 1914 yılında 536.144'ten 1931 yılında 463.000'e gerilemişti.[26] Türkiye'de at başına 27 kişi düşerken, bu rakam Yunanistan'da 22, Romanya'da 21, Bulgaristan'da 14, Yugoslavya'da 12, Macaristan'da 9'du.[27] At nüfusu azaldığı gibi, atların vasfı da düşmüştü; mevcut atlar küçük cüsseleri ve düşük çeki güçleriyle tarıma elverişsizlerdi. Kısacası Türkiye, Orta ve Güneydoğu Avrupa'daki tarım ülkeleriyle kıyaslandığında "kemiyet [nicelik] ve keyfiyet [nitelik] itibariyle [*sic*] at cihetinden en zayıf devlet" idi.[28]

---

21 Fatma Emek, "Kuruluştan 1960'lara Bafra-Karaköy Harası," *Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Bafra, 4. cilt*, yay. haz. Osman Köse (Ankara: Berikan Yayınevi, 2023), 289–312; Şule Osmanağaoğlu, "Karaköy Tarım İşletmesi'nin Tarihsel Gelişimi," *Veteriner Bilimleri Dergisi* 22, no. 3-4 (2006): 79–84; Batu, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, 109–13.

22 İlhan Tekeli, *Cumhuriyet'in Harcı. Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, 2. Cilt* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 332–33; *5 Senelik Tarımsal Kalkınma Programı* (Ankara: Akın Matbaası, 1948): 72–78; Aral, *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri*, 209–11; Emek, "İkinci Meşrutiyet'ten," 48–69.

23 Selâhattin Batu, *Karacabey Yarımkan Araplarının Beden Ölçüleri Üstünde Araştırmalar* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1939), 11–12. Ayrıca bkz. Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları," *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, no. 2 (2009): 333–63; Emek, "İkinci Meşrutiyet'ten," 17–23.

24 Selâhattin Batu, *Karacabey Yarımkan Araplarının*, 12.

25 Emek, "İkinci Meşrutiyet'ten," 71–74.

26 "Çiftçilikte At Kullanılması ve At Miktarının Artırılması Hakkında 28 Mart 1931 Tarihli Mütehassıs Raporu," *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, A Serisi Takım 14* (Ankara: Ziraat Vekâleti, 1938), 4.

27 "Çiftçilikte At Kullanılması," 6.

28 "Çiftçilikte At Kullanılması," 8.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları tarımda verimliliği artırmak için ilk önce hayvan gücü yerine mekanizasyona yönelmişler ve 3.000 adet traktör ithal etmişlerdi. Traktörlerin kendileri gibi yedek parçalarının ve yakıtının ithal edilmesi tarımsal üretimde yurt dışına bağımlılığı artırmış ve bu nedenlerle tarımsal üretimde istenen verim düzeyine ulaşılamamıştı.[29] 1929'daki Büyük Buhran'ın akabinde benimsenen otarşik devletçilik, birçok alanda olduğu gibi ziraatta da dış yardıma ihtiyaç duymadan, devlet eliyle kalkınmayı hedefliyordu. Bu bağlamda, ziraat işlerinde traktörden daha ekonomik, öküzden ve mandadan da daha verimli olduğu düşünülen atın istihdam edilmesi, at yetiştirme işinin de "yurdu diğer memleketlere muhtaç kalmaktan kurtarmak" için yurt içinde yapılması benimsendi.[30] "Türkiyede en iyi ve en muvaffakiyetli iş gören ve görecek olan atlar Türkiyede yetişen atlar" olduğu için Türk ordusu ithal at kullanmamalı, Türk çiftçisi tarlasında kendi yetiştirdiği atı kullanmalıydı.[31]

Kemalist rejim, Türklerin at yetiştirme ve kullanmadaki üstünlüğünü topluma benimsetmek için tarihe referanslar vererek atın ilk defa Türkler tarafından kullanıldığı, Orta Asya'nın evcil atların beşiği olduğu ve Türklerin Anadolu'yu vatan edinmelerinde atın önemli bir rol oynadığı gibi argümanlar üretti.[32] Bu argümanlarla Orta Asya ile Anadolu arasındaki devamlılıkta atın önemi vurgulandı, toplumun yaşadığı coğrafyayla tarihsel ve kültürel bağlarını güçlendirmede ve millî kimliği ve bilinci pekiştirmede attan faydalanıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinde yükselişinde atın ıslah ve teksiri için kurulan "hayvanat ocakları" gibi teşkilatların, tımar ve zeamet sisteminin öneminin altı çizildi, İmparatorluğun son döneminde bunların kaldırılmasının at eksikliğine neden olduğu vurgulandı.[33] Ayrıca, İmparatorluğun son döneminde "ardı arkası kesilmiyen [*sic*] savaşlar neticesi köylünün fakir düşmesi, geri bakım, beslenme ve yetiştirme şartları, iptidai ziraat tekniği, ordu ve ziraatte kuvvetli yer alamayışı" gibi nedenlerle atların vasfı bozulmuş, sayıları azalmış, cüsseleri küçülmüş, bu yüzden kendilerinden beklenen hizmeti yerine getiremeyecek bir duruma geldiği argümanı dayanak alındı.[34]

Erken Cumhuriyet döneminde zootekninin ayırt edici özelliği olan suni tohumlama (dölleme) usulü, özellikle koyunculuk sahasında kullanılmış olsa da uygulaması ilk defa atlar üzerinde gerçekleşti.[35] 1925 yılında Sovyetler Birliği'ne bir araştırma gezisi yapan dönemin Ziraat Vekili Sabri Bey [Toprak], suni tohumlama uzmanı biyolog Viktor Konstantinoviç Milovanov'un (1904–1992) Türkiye'ye gelmesini sağladı. 1926'da Ka-

29 "Çiftçilikte At Kullanılması," 14.

30 Selahattin Batu, *Türkiye Atçılığı Hakkında Umumi Düşünceler* (İstanbul: Ekspres Basımevi, 1938), 3.

31 "At. Encümen Raporu," *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, 2. Cilt* (Ankara: Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931), 1806.

32 "Atçılık Raporu," *Birinci Köy Kalkınma ve Ziraat Kongresi, B Serisi Takım 12* (İstanbul: Kenan Basımevi, 1938), 6; Nurettin Aral, "Türkiye Atçılığı ve İstikbali," *İktisadi Yürüyüş (Haralar Özel Sayısı)* 146 (Ocak 1946): 17–22; Aral, "Türkiye'de Yetiştirilen," 20; Mehmet Ali Kiper vd., "121 Yılda Yetiştiriciliğimiz," *Türk Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi* 122-123 (23 Aralık 1956): 3267.

33 "Çiftçilikte At Kullanılması," 19; Aral, "Türkiye'de Yetiştirilen," 28-30; Batu, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, 71; Kiper vd. "121 Yılda Yetiştiriciliğimiz," 3268–69.

34 "Atçılık Raporu," 7.

35 Suni tohumlama, damızlık erkek hayvandan alınan tohumun (sperma) şırınga aracılığıyla dişi hayvanın üreme organına enjekte edilmesine dayanıyordu. İlk defa 1780'de İtalyan rahip ve biyolog Lazzaro Spallanzani'nin (1729-1799) bir köpek üzerinde başarıyla gerçekleştirdiği suni tohumlama, on dokuzuncu yüzyılda –özellikle Çarlık Rusyası'nda (ve daha sonra Sovyetler Birliği'nde) – büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarda yaygınlaştı.

racabey Harası'nda atlar üzerinde suni tohumlama gerçekleştiren Milovanov, bu teknik konusunda Türk baytarlarını da eğitti.[36] Suni tohumlama yardımıyla aygırlar ve kısraklar seleksiyona tabi tutularak, damızlık özelliğine sahip olanların beslenip bakılması ve çoğaltılması bir devlet politikası haline geldi. Suni tohumlama usulünün ne kadar yaygınlaştığına dair bir veri bulunmuyor, ancak devlet eliyle atların kitlesel olarak çiftleştirildiği biliniyor. 1923 yılında 31 aygırla 1.031 baş kısrağa sıfat yaparak işe koyulan devlet, 1938 yılına gelindiğinde 27.000 aygırla 205 binin üzerinde kısrağı tabii ve suni yollardan döller.[37] Kitlesel sıfat ile uygun görülen atlar çoğaltılmaya çalışılırken, damızlığa elverişli olmayan, kemik yapısı zayıf, güçsüz atlar ise sistematik bir biçimde kısırlaştırma ve enemeye (iğdiş edilmeye) tabi tutulur. Ziraat Vekâleti bu şekilde 1938 yılına kadar "atçılık sahasında damızlığa yaramıyan [*sic*] atların da faaliyet sahasından uzaklaştırma üzere" 300.000 baş aygırı enetir.[38] 1950'ye gelindiğinde enenerek kısırlaştırılan at sayısı 2,6 milyondan fazlaydı.[39] Devlet, baytarlara ve zootekni uzmanlarına önemli bir vazife daha yüklemişti: çevirme melezlemesi ve seleksiyonla koşuma ve sürüme uygun, güçlü ve metanetli, yerli bir at ırkı veya ırkları yaratmak.

Kemalist rejimin yerli ve millî bir at ırkı yaratma konusunda önemli bir meşruiyet kaynağı da vardı: At yetiştirmede öncü toplumlar zootekniden faydalanarak kendilerine uygun ırklar üretmişti. Fransızların Anglo-Normanları (*Anglo-normand*), Almanların Trakehnen (Trakehner) ve Hannover atları (*Hannoveraner*), Macarların Noniusları vardı. Bu durumda, "Türk haracılığının ve Türk zootekni ilminin medenî ülkelerde olduğu gibi bir Türk atı nümunesini yaratması" gerekmekteydi.[40] Dayanıklı, güçlü ve dirençli bir yerli at yetiştirme çalışması 1924'te Karacabey Harası kurulur kurulmaz başladı. O yıl, Çifteler Harası'nda bulunan 7 baş aygır, 88 baş kısrak, 36 baş dişi tay ve 22 baş erkek taydan oluşan 153 başlık sürü Karacabey Harası'na nakledilerek burada "Karacabey Yarımkan Arap", "Karacabey Yarımkanı" ya da kısaca Karacabey Atı olarak anılan yeni bir melez ırkı yetiştirilmeye başlandı.[41] Nonius, Arap ve Yerli cinslerin kanlarına sahip Türkiye'nin bu ilk suni at ırkı üretilirken, "bütün mânasiyle [*sic*] Türk köylüsünün en uygun hizmet hayvanı olmasına çok dikkat edilmiştir."[42] Karacabey Yarımkanı'nın "memleket iklim şartlarına uyan, zahmet ve meşakkatlere mütehammil, yemden istifade kabiliyeti yüksek, orta ziraat işlerine yararlı, hafif ve ağır süvari bineğine elverişli, talim ve terbiye kabiliyeti son derece yüksek" olduğu öne sürülüyordu.[43]

Karacabey Yarımkanı'nın yanında "Karacabey Noniusu" olarak adlandırılan ikinci bir yerli ırk daha geliştirildi. Bunun için, Çifteler'den gelen yarımkan Arap kısraklarından

---

36 "Sun'i Telkih Tamim Ediliyor," *Hâkimiyet-i Milliye* (19 Nisan 1930): 1; Fahri Araz, *Türkiye Hayvancılığında Sun'i Tohumlamanın Rolü* (Ankara: Ziraat Vekâleti, 1937), 10. Ayrıca bkz. Mine Herdoğan vd., "Suni Tohumlamanın Tarihsel Gelişimi ve Dönüm Noktaları," *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi* 94, no. 1 (2023): 84–95

37 *On Beşinci Yıl Kitabı* (Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi, 1938), 457. 1938 tarihli "Atçılık Raporu"nda 190.000 baş at olarak verilen rakama 1938 yılı verilerinin dahil edilmemiş olması muhtemel ("Atçılık Raporu," 12).

38 "Atçılık Raporu," 12.

39 Nurettin Aral, "Cumhuriyet Döneminde Hayvancılık," (18 Eylül 1950): 10.

40 Aral, *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri*, 122.

41 Batu, *Karacabey Yarımkan Araplarının*, 13.

42 Aral, *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri*, 123.

43 Aslan Tufan, "Karacabey Harası," *İktisadi Yürüyüş (Haralar Özel Sayısı)* 146 (Ocak 1946): 13.

alınan bacak uzunluğu, göğüs genişliği, cidago yüksekliği[44], havsala ve harkafa (sağrı) genişliği[45] gibi farklı kategorilerdeki beden ölçüleri, cetvellere, tablolara aktarıldı ve biyometrik yöntemlerle değerlendirildi. Çiftleşmeye en uygun olduğu düşünülen iri cüsseli, kalın kemikli yerli kısraklar, Macaristan'ın Mezőhegyes Harası'ndan satın alınarak Karacabey Harası'na getirilen Nonius ırkı üç adet safkan aygırla eşleştirildi.[46] Tekrarlanan denemelerin ardından "Karacabey Noniusu" olarak tanımlanan "yeni bir Türk tipi at nesli" daha üretilmiş oldu.[47] "Türkiye Nonius Yarımkanı" olarak da bilinen bu suni ırkın üretimi için Macaristan'dan Nonius damızlıklar getirilmeye devam edildi, damızlık aygırların yarımkan Arap kısraklarla eşleştirilme işi Uzunyayla, İnanlı, Çukurova, Erzurum gibi çeşitli bölgelere yayıldı.[48] Karacabey Noniusu üretiminde temel hedef, entansifleştirilmek istenen tarıma ve olası bir seferberlik durumunda "daha fazla kitle ve kuvvete malik bir iş, araba ve çekim hayvanı" sağlamaktı.[49] Karacabey Noniusu, kuvvetli bir çift atı olmasının ötesinde uzun mesafeli mukavemet koşularında safkan Arap atlarından daha başarılı iyi bir binek atı, faytona koşulduğunda da iyi bir koşum atı olması nedeniyle ordunun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yaratılmıştı.[50]

Kemalist rejim, propaganda gücünü kullanarak yerli at ırkı yetiştirme konusunun ciddiyetle ele alındığını kitlelere anlatıyordu. Dönemin Zootekni İşleri Şube Müdürü olan Nurittin Aral, "Karacabey mahsulü bir Türk noniusu" üzerinde çalışılırken izlenen yolu şu sözlerle ifade ediyordu: "Dünya haralarının yetiştirme tarihi, zootekni ilminin bize gösterdiği esas kaideler ve büyük otoritelerin zooteknideki doktrinleri göz önünde bulundurulmuş, fennin gösterdiği hakikate vasıl olmağa çalışılmıştır."[51] Ancak döneme ait bazı kayıtlar ve beyanatlar incelendiğinde, aygır depolarında bulundurulan damızlık at sayısının ülke ihtiyacının çok aşağısında olduğunu, Türk Noniusu projesinin de uygulamada söylemden öteye gidemediğini görmek mümkün. 1936 yılına gelindiğinde Ziraat Vekâleti'nin yönetimindeki devlet aygır depolarında 76'sı Nonius, geri kalanıysa safkan ve yarımkan Arap olmak üzere toplam 276 adet, vilayet özel idarelerinin kontrolündeki vilayet aygır depolarındaysa sadece 184 adet damızlık aygır olduğu bilgisi mevcut.[52] 1944'te Karacabey Harası'nda Nonius ırkından 4 aygır, 47 kısrak ve muhtelif yaşlarda 100 kadar tay ile Karacabey Nonius ırkından 4 aygır, 57 kısrak ve 250 kadar

44 Cidago yüksekliği, at ve sığır gibi hayvanların kürek kemiklerinin arası (boyun ile sırtın birleştiği nokta) ile zemin arasındaki dikey mesafedir.

45 Atlarda havsala, pelvis (leğen kemiği) bölgesini ifade eder. Havsala genişliği, özellikle damızlık kısrakların doğum yeteneği ve atın genel vücut yapısının değerlendirilmesinde kritik bir ölçüttür. Harkafa (sağrı) genişliği ise kalça bölgesinin en geniş noktaları arasındaki mesafedir. Geniş bir harkafa yapısı, atın sürat ve çekiş gücünü olumlu etkilemesi ve kısrakların daha kolay doğum yapması açısından önemlidir.

46 Macaristan'dan Nonius ırkı 13 baş aygır ve 10 baş kısrak alınmıştır, bunlardan 3 baş aygır ve kısraklar damızlıkta kullanılmak üzere Karacabey Harası'na konur, geri kalan 7 baş aygır Uzunyayla Aygır Deposu'na gönderilir (Aral, *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri*, 173).

47 Aral, *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri*, 173–74; Tufan, "Karacabey Harası," 12; Ali Sati Ekinci, "Karacabey Harası," *Son Posta* (11 Temmuz 1944): 7; "Karacabey Hârâsında Yetiştirilen Hayvanlar," *Vakit* (26 Eylül 1931): 5; "Karacabey Harasında Herşey Yolunda Gidiyor," *Milliyet* (12 Eylül 1932): 5.

48 Aral, *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri*, 124; Tufan, "Karacabey Harası," 12; Batu, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, 74-75; Selahattin Batu, *Umumi Zootekni* (Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, 1959), 435; İbrahim Yarkın, *Atçılık*, 2. Baskı (Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 1962), 80–96.

49 Batu, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, 103.

50 Aral, *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri*, 123; Ertuğrul Güleç, *Türk At Irkları*, 2. Baskı (Ankara: Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği, 2005), 71.

51 Aral, *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri*, 124.

52 Batu, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, 110–11.

Görsel 2: Karacabey Noniusu
Kaynak: Batu, *Karacabey Yarımkan Araplarının*, 64.

tay bulunmaktaydı.[53] 1956 yılına kadar diğer haralara, aygır depolarına ve köylülere verilen Karacabey Noniusu sayısı ise sadece 283 idi. Aynı yıl haradaki Karacabey Noniusu ırkı at nüfusu 6'sı aygır, 33'ü kısrak ve 4'ü tay olmak üzere 43'e gerilemişti.[54] Yıllar süren çalışmalara rağmen orduda ve tarımda kullanılacak kadar yaygınlaştırılamayan, hatta İbrahim Yarkın'a göre 1960'lara gelindiğinde bile "henüz tamamen homojen ve sabit bir hale gelmemiş"[55] olan Karacabey Noniusu ırkının nesli, 1970 yılında son kısrağın ölümüyle tükendi.[56] Özet olarak, erken Cumhuriyet dönemi zooteknisinin prestij projelerinden Karacabey Noniusu, sağladığı iktisadi faydadan ziyade kurucu kadroların itibarını, ideolojisini ve gücünü yansıtması açısından önemli bir girişim olarak görülebilir. 1930'larda diğer atçı memleketler gibi Türkiye'de de "ziraat işlerinde kullanılabilecek ve ordu ihtiyacı için lâzım olacak orta büyüklükte cüsseli hayvanlar yetiştirmek"[57] idealinin tam olarak gerçekleştiğini söylemek güç. Devlet kontrolü ve desteğiyle, sistematik biçimde at ırklarının ıslahı ve teksirine hız verilmiş ve at nüfusunda bir artış olmuş olsa da kırsal nüfusun çoğalması nedeniyle kişi başına düşen at sayısında kayda değer bir değişiklik olmadı. 1935'te 741.000 baş olan at adedi, 1936'da 1.020.000, 1937'de 1.058.000 başa ulaştı; ancak savaş yıllarında at nüfusu 1 milyonun altında kaldı. 1944'te tekrar 1 milyonu aşan at nüfusu, bu tarihten sonra hafif artışlarla 1950'de 1.140.000'e ulaştı.

53 "Harada Atçılık," *İktisadi Yürüyüş* 100–104 (1 Nisan 1944): 29.

54 Emin Arıtürk, "Türkiyede Nonius ve Karacabey Nonius At Irklarının Bugünkü Durumu ve Morfolojik Vasıfları Üstünde Araştırmalar," *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 5 (1958): 43.

55 Yarkın, *Atçılık*, 95.

56 Valerie Porter, *Masons World Dictionary of Livestock Breeds, Types and Varieties*, 5. Baskı (Wallingford: CABI Publishing, 2002), 185.

57 Batu, *Türkiye Atçılığı Hakkında Umumi Düşünceler*, 4.

"Halis Türk Merinosu"nu Yaratmak

Ata yeni bir rol biçerek ülkedeki at ırklarını ıslah etmeye, yeni bir Türk tipi at ırkı oluşturmaya ve bu makbul ırkı çoğaltarak koşum hayvanı olarak kullanmayı tasarlayan Cumhuriyet'in kurucu kadroları, koyun ıslahı ve teksirini de dönemin millî iktisat anlayışı ve devletçi kalkınma modeli bağlamında yeniden ele aldı. Buna göre, Anadolu'daki koyunların bir bölümünün kurulması planlanan yerli yünlü mensucat sanayisinin ihtiyacı olan ince yapağıyı temin edecek şekilde ıslah edilmesi öngörülüyordu. Bu planın uygulanması için en uygun koyun ırkının kıvırcık olduğu düşünülüyordu.[58] Batı Anadolu'da özellikle Bursa, Balıkesir ve Çanakkale civarında bulunan kıvırcıklar, ithal getirilecek Merinoslarla çiftleştirilerek Türk toprağına, köylüsüne, merasına, havasına, suyuna uygun bir yerli Merinos ırkı yaratılması tasavvur ediliyordu. "Asilleştirilmiş yerli koyun" Bursa'da kurulması planlanan yün ipliği (*kamgarn*) fabrikasında dokunmaya uygun ince tarak yapağına sahip, "mukavim, kanaatkâr ve yol yürüme kabiliyetine malik" üstün bir ırk olacaktı.[59]

Merinos kelimesinin Türkçede "uzun, ince ve dayanıklı" manasına geldiği ve Merinos'un anavatanının aslında Anadolu olduğuna dair anlatı, erken Cumhuriyet döneminde Merinos'u yeni bir elit ırk olarak inşa ederek bu ırkı güçlü bir ulus-devlet ve millî ekonomi geliştirme politikalarının bir parçası haline getirme düşüncesinde rejimin dayandığı temel varsayımlardan biri olmuştur. Alman zootekni profesörü Carl Kronacher'in bulgularına dayanan bu anlatıya göre bu elit ırkın menşei Menderes Vadisi'ydi. Antik kaynaklarda altın yapağılı koyun olarak geçen ırk, M.Ö. yedinci yüzyılda Milet limanı üzerinden Yunanistan ve İtalya'ya, oradan da İspanya'ya götürülmüştü. İspanya'da Churra ırkı yerli koyunla melezlemeye ve seleksiyona tabi tutulduktan sonra Merinos adını almıştı.[60] Merinosun kökeninin Anadolu olduğu anlatısına, Milet'in ince yün dokumalarıyla ünlü olması ve Bursa Müzesi'ndeki bazı heykel ve barölyeflerde tamamen kıvırcık koyunların yer alması gibi ilave bilgilerle bu anlatıya inandırıcılık katıldı, böylece anlatının popülerleşmesi sağlandı.[61]

At örneğinde olduğu gibi, koyun yetiştirmede de Osmanlı İmparatorluğu devrini kendine referans kabul eden Kemalist rejim, saf Merinos ırkı yetiştirme planını toplum nezdinde meşrulaştırmaya çalıştı. Osmanlı Devleti 1840'larda Feshane Dokuma Fabrikası'nın ihtiyacı olan ince yünü tedarik etmek için yurt dışından yüzlerce damızlık Merinos getirmiş, bunları önce Hayrabolu'da, daha sonra ise Mihaliç Çiftliği'nde tutmuştu. Feshane'de fes üretimine uzun yıllar hammadde sağlayan çiftlikteki Merinosların sayısı, 1872'de 35 bin başa kadar çıktı. Ancak gümrüklerin yabancı ürünlere açılmasıyla yerli kumaşların ithal

58 Anadolu'daki koyun ırkları ve özellikleri hakkında bkz. İhsan Abidin [Akıncı], *Türkiye'de Koyun Yetiştirmesi ve Irkları. Yapağıcılık İlmi* (İstanbul: Vatan Matbaası, 1240 [1924]); Walter Spöttel, "Beiträge zur Kenntnis der Tierzucht in Südanatolien und der Verwertung tierzüchterischer Produkte," *Kuehn Archiv: Sonderband für Tierzucht* 52 (1939): 54–78.

59 Walter Spöttel ve Kadri Bilgemre, *Türkiye Koyunculuğu Hakkında Etüdler* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1937), 50.

60 İhsan Abidin Akıncı ve Selahattin Batu, *Türkiye'de Merinosçuluk* (Ankara: Ulus Basımevi, 1940), 6-8; Bursa Merinos Yetiştirme Müfettişliği, *Merinos Yetiştiricilerine Merinos Müfettişliğinin Öğütleri* (Bursa: İl Basımevi, 1937), 3.

61 Selahattin Batu, *Türkiye Koyun Irkları ve Koyun Yetiştirme Bilgisi* (Ankara, 1953), 21–22. Deniz İnce bu sayıdaki makalesinde bu anlatının Merinos'un yetiştiriciler tarafından benimsenmemesine karşın oluşturulduğunu öne sürüyor.

kumaşlarla rekabete dayanamaması, halkın Merinos koyununu şeklen sevmemesi, devletin bu ırkı himaye etmemesi gibi nedenlerle Merinos üretimi durdu, ithal edilen Merinoslar telef oldu ve elden çıkarılmaya başlandı. 1880 yılında çiftlikteki Merinos sayısı 16 bin başa düştü. Merinosların para etmediğini gören devlet, Arnavutluk'tan kıvırcık koçlar getirerek Merinoslarla birleştirmeye başladı, böylece Merinoslar gitgide kıvırcığa dönerek ortadan kalktı.[62] Kemalizm'in Merinos anlatısıyla, İmparatorluk yönetiminin ekonomik bağımsızlığını kaybederek dokuma sanayisini ithal kumaşlara bağımlı hale getirme hatasına düştüğü ve millî ekonomiye dönme gerekliliği vurgulanıyordu. Anadolu'yu ulus-devletin inşa edileceği ana yurt olarak tanımlayan Kemalist rejim için bu anlatı, aslında Anadolu'ya ait bir ırk olmadığı iddia edilen kıvırcıkları Merinoslara döndürmek için de meşru bir zemin oluşturuyordu.[63]

"Hayvan soylarını onarmaya, onların verimlerini artırmaya büyük önem veren"[64] Kemalist rejim, Merinos'u 2.700 yıl sonra anavatanına döndürerek dokuma sanayisini ithal kumaşlara bağımlı hale gelmekten kurtarmak için harekete geçti. Merinos üretimi için, menşei olduğu iddia edilen Menderes Vadisi'nde bir hara kurulması düşünüldüyse de muhtemelen kıvırcık koyunun daha yoğun bulunduğu Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'de karar kılınarak bu bölge "Merinoslaştırma Yöresi" ilan edildi.[65] 1928'de Ziraat Vekâleti, Macaristan'ın iklimi Anadolu iklimine benzeyen Hortobágy steplerinden 400 koyun ve 295 koçtan oluşan bir tarak yapağısı Merinos sürüsü getirtti. Bu sürüyü, 1929'da getirtilen 416 koyun ve 295 koç ile 1930'da getirtilen 999 koyun ve 30 koçtan oluşan sürüler izledi.[66] Ancak Macar Merinosları, hem geldikleri yöreye zor uyum sağladıklarından, hem de sütlerinin az ve etlerinin lezzetsiz olmasından dolayı yetiştiriciler tarafından beğenilmedi.[67] Merinos üretimi için yeni bir tedarikçi arayan devlet, 1930'larda Almanya'ya yöneldi. 1934 senesinden başlayarak buradan partiler halinde damızlık yün ve et Merinosu (*Prekos*) ithal edildi. 1939'a kadar devam eden Merinos ithaliyle toplam 500 adet koyun ve 360 koç getirilerek Karacabey Harası'nda bir elit Merinos sürüsü oluşturuldu.[68] Böylece, daha önce Macaristan'dan getirtilmiş olan et yapağısı Merinoslarla beraber haradaki saf ve yarım kan Merinos adedi 17.439 başa ulaştı.[69]

---

62 Ahmet Nazım, *Merinos Yetiştirmesi ve Takibi Lâzım Gelen Usuller* (İstanbul: Hilâl Matbaası, 1931), 6; Akıncı ve Batu, *Türkiye'de Merinosçuluk*, 6–16; Kâmil Kepecioğlu, "Türkiyede Merinos Koyunları," *Uludağ: Bursa Halkevi Mecmuası* 16 (1938): 6–9. Osmanlı son dönemindeki Merinos yetiştirme faaliyetleri için bkz. Erdem Kabadayı, "The Introduction of Merino Sheep Breeding in the Ottoman Empire: Successes and Failures," *Animals and People in the Ottoman Empire*, yay. haz. Suraiya Faroqhi (İstanbul: Eren, 2010), 153–69; Necmi Odabaşı, "Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda Merinos Koyunu Yetiştiriciliği," *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2013): 289–306; Anıl Aşkın, "Breed, Meat Provisioning, and Money: An Early History of Merino Sheep in the Ottoman Lands (1827–44)," *Animals on the Move: Tracing Livestock in the Ottoman Empire from Farm to Tablet to Waste*, yay. haz. Can Nacar ve Yonca Köksal Özyaşar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2025), 47–79. Ayrıca bkz. Deniz İnce'nin bu sayıdaki makalesi.

63 Fransızların benzer bir anlatıyla Afrika'daki koyun ırklarını Merinoslaştırma çabaları (*merinisation*) için bkz. Raphaël Devred, "Rambouillet, Agricultural Stations and French Colonial Africa: Conserving and Improving Nature (1900–1930)," *Tropical Nature: Colonial and Post-Colonial Conservation in Africa and Asia*, yay. haz. Guillaume Blanc, Mathieu Guérin ve Grégory Quenet (New York: Berghahn, 2025), 91–112.

64 Akıncı ve Batu, *Türkiye'de Merinosçuluk*, 24.

65 Şükrü Esmersoy, *Yüncülük* (Bursa, 1940), 125.

66 Akıncı ve Batu, *Türkiye'de Merinosçuluk*, 18; Batu, *Türkiye Koyun Irkları*, 35.

67 Ziya Orhon, *Türkiyede Merinos* (İstanbul: CHP Bakırköy Halkevi Neşriyatı, 1944), 15; Ömer Özek, *Pratik Memleket Koyunculuğu* (Ankara: Türk Veteriner Hekimler Derneği, 1957), 13.

68 Akıncı ve Batu, *Türkiye'de Merinosçuluk*, 20; Batu, *Türkiye Koyun Irkları*, 37.

69 Akıncı ve Batu, *Türkiye'de Merinosçuluk*, 47–48.

Kapalı ekonomik koşulların geçerli olduğu ve otarşik iktisadi anlayışın her alana nüfuz ettiği bu yıllarda devlet, Sümerbank ve diğer dokuma fabrikalarının yünlü kumaş hammaddesi olarak kullandığı taranmış yün ipliği ithalatından kurtulmak ve talebi ivedilikle yurt içinden karşılamak istiyordu. Bir yandan Merinos üretimini hızlı bir biçimde artırmayı, öte yandan ise yurt dışından Merinos getirmek dışında bir strateji geliştirerek "damızlık mübayaası için memleket dışına fazla döviz vermekten" kurtulmayı amaçlayan devlet suni tohumlamaya yöneldi.[70] Koyunlarda suni tohumlama ilk defa 1932'de Atatürk Orman Çiftliği'ndeki iki Karagül koçundan alınan spermanın 242 kıvırcık koyuna enjekte edilmesiyle gerçekleştirildi. Bu tohumlamada yüzde 50 oranında başarıya ulaşıldı.[71] Merinoslaştırma yolunda ilk denemeyse Karacabey Harası'nda 1935'te 3.425 baş koyun üzerinde yapıldı.[72]

Suni tohumlama yeni bir zootekni pratiğinin de ötesinde, devletin "servet menbaı" olarak gördüğü hayvanlara bakış açısını da yansıtıyordu. Hayvanların bir üretim aracına, hayvan bedenlerinin bir makineye indirgendiği bu pratikle normal yoldan 25 ila 50 koyunu dölleyebilen bir koçtan alınan randımanın birkaç kat artırılarak yüzlerce koyunun tohumlanabileceği iddia ediliyordu.[73] Makinelerin seri numarasına benzer biçimde koyun bedenleri de numaralandırılmış, makine randımanının üretilen mal veya parçayla ölçüldüğü gibi koçların verimi de sperma hacmi ve kalitesi, döllledikleri koyun sayısı gibi niceliksel ölçütlerle değerlendirilmişti. Örneğin, 1938 yılında Uludağ Merinos Çiftliği'nde 76 numaralı koç kullanılarak 51 günde 57 defalık sperma ile 1.575 baş koyuna suni tohumlama yapılmıştı. Yine aynı çiftlikte 143, 34, 217 numaralı koçlardan sırasıyla 1.418, 1.130 ve 1.182 koyun tohumlanmıştı.[74]

Bursa'daki Merinos Müfettişlik Teşkilatı'nın himayesinde kırsalda belli aralıklarla sıfat istasyonları ve aşım durakları kuran devlet, baytarlar, sağlık memurları ve zooteknisyenlerden oluşan kadrolar meydana getirerek kıvırcık koyunları Alman Merinoslarının koçlarıyla melezlemeye başladı. Bursa ve Balıkesir yöresi yerli ırk Merinos üretimine hizmet eden bir açık hava atölyesini andırıyordu. Devletin kontrolü ve himayesinde gerçekleşen bu sistematik tohumlamayla "dağlıç ırkına mensup koyunların peyderpey ortadan kaldırılarak kıvırcığa tahvili ve kıvırcık koyunların da saf Alman merinos koçları ile çiftleştirilerek suni tohumlama yapmak suretiyle merinosa çevrilmesi" hedefleniyordu.[75] Plana göre, Bursa, Balıkesir ve Çanakkale'de 500.000 ila 800.000 baş kıvırcık koyun sekiz yıl içerisinde Merinosa dönüştürülerek 1,5 ila 2 milyon kilo Merinos yapağısı elde edilecekti.[76] Böyle büyük bir hedefe ulaşılması zor görünse de resmî belgeler, Halkevi dergileri ve yayınları, dönemin gazeteleri incelendiğinde, Merinos

70 "1938 Ziraat Kongresi İçin Veteriner İşleri U. Müdürlüğünce Hazırlanan Tabiî ve Sun'î Tohumlama Raporudur," *Birinci Köy Kalkınma ve Ziraat Kongresi, B Serisi Takım 12* (İstanbul: Kenan Basımevi, 1938), 6.

71 Araz, *Türkiye Hayvancılığında*, 12.

72 "1938 Ziraat Kongresi İçin," 7; *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları* (Ankara: Ziraat Vekâleti, 1939), 236–37. Araz, *Türkiye Hayvancılığında*, 12.

73 "Memlekette Yetişen Merinos Koyunları," *Cumhuriyet* (15 Temmuz 1936): 7; "Merinosçuluk Büyük Süratle İlerliyor," *Cumhuriyet* (14 Mart 1937): 3; "Sun'i Tohum İstasyonları," *Son Posta* (24 Temmuz 1937): 6.

74 *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları*, 235–36.

75 "Vilayetimizin Beş Yıllık Baytar Programı," *Türk Dili* (7 Şubat 1937): 1.

76 Akıncı ve Batu, *Türkiye'de Merinosçuluk*, 24; "İkinci Beş Senelik Plan," *Akşam* (12 Temmuz 1935): 2; "Türkiyede Merinosçuluk," *Son Posta* (7 Ocak 1940): 7.

Planı'nın pürüzsüz biçimde işlediği anlatısı göze çarpıyor. Örneğin, 3 Temmuz 1936 tarihli *Ulus* gazetesinde "fennin en son icablarına göre sistematik ve teknik bir şekilde" devam eden suni tohumlama işlemini detaylarıyla anlatılır ve gururla şöyle denir: "Almanyadan getirtilen koçların yüzlerini dahi görmedikleri halde harıl harıl merinos yavrusu yetiştiriyorlar."[77]

Görsel 3: Bursa'da bir seyyar suni tohumlama istasyonunda Merinos koçları
Kaynak: Araz, *Türkiye'de Suni Tohumlama*, 16

1934 yazında başlayan Merinoslaştırma çalışmaları ilerleyen yıllarda da artarak devam etti. Rakamlar çelişkili olmakla beraber, 1936'da 23 bin, 1937'de ise 72 bin kıvırcık koyun suni tohumlamaya tabi tutuldu.[78] 1936'da sekizi sabit, ikisi seyyar toplam on istasyonda tohumlama yapan Merinos Yetiştirme Teşkilatı bu sayıyı 1937'de 38'e çıkardı.[79] Dönemin ulusal ve yerel basınında suni tohumlamanın sürdürüldüğüne dair çok sayıda haber yer almasına karşın, tohumlamanın ne derece başarıya ulaştığı konusunda fazla bir bilgi bulunmuyor. 1937 yılının Mart ayında çıkan bir haberde, suni tohumlamada "yüzde yetmişe yakın muvaffakiyet hasıl olmaktadır" denilirken, aynı günlerde yayımlanan başka bir haberde bir yıl önce "18.922 koyun tohumlanarak 12.113 kuzu elde edilmiştir" bilgisi yer alıyor.[80] Haziran 1938'de çıkan bir haberde ise Balıkesir Merinos Yetiştirme Çiftliği Bölgesi'nde "14.976 koyun Alman et ve yapağı koçlarıyla telkih edilmiştir ve bu tohumlamadan 4.061 adedi dişi olmak üzere 8.434 baş kuzu alınmıştır" bilgisiyle suni tohumlamada yüzde seksenin üzerinde başarılı sonuç elde edildiği aktarılıyor.[81] 1939'a gelindiğinde devlet müesseselerinde ve köylerde yetiştirilen saf ve

77 "Merinos Koyunu Yetiştirme İşine Büyük Bir Faaliyetle Devam Olunuyor," *Ulus* (3 Temmuz 1936): 5.

78 "Bursada Merinoslaştırma Çok İyi Neticeler Verdi," *Ulus* (24 Kasım 1937): 6; "Bursa San'atları," *Son Posta* (18 Eylül 1937): 5.

79 "Merinos Tohumlama İstasyonlarında Faaliyet," *Cumhuriyet* (14 Nisan 1937): 6; "Halis Türk Merinosu," *Cumhuriyet* (7 Ekim 1937): 6; Araz, *Türkiye Hayvancılığında*, 13.

80 "Merinosçuluğun Islahı İçin Tedbirler Alınıyor," *Ulus* (12 Mart 1937): 2; "Merinosçuluk Büyük Süratle İlerliyor," *Cumhuriyet* (14 Mart 1937): 3;

81 "Merinos Yetiştirme Faaliyeti," *Son Posta* (9 Haziran 1939): 5.

yarımkan Merinoslarla suni tohumlamadan elde edilen kuzular toplandığında 67.611 baş koyunun Merinos'a tahvil edildiği belirtiliyor.[82]

Kemalist rejimin "Merinos Planı"nda hedefe doğru emin adımlarla ilerlendiği anlatısına rağmen, gerçeğin anlatıdan farklı olduğunu söylemek mümkün. Örneğin, 1940 yılının ilk günlerinde "Tarımman" mahlasıyla *Son Posta* gazetesinde üç bölüm halinde yayımlanan bir yazı, planda aslında istenen başarıya ulaşamadığına dair bazı ipuçları sunuyor. Yazar ilk yazısında suni tohumlamanın Anadolu koşullarına uymayan bir yöntem olduğunu, boş yere mesai ve para harcandığını belirtiyor ve ekliyor: "Bizi Merinos yetiştirmesinde geri bırakan bu metod (sun'i tohumlamadır)"[83] Tarımman, yazısının ikinci bölümünde suni tohumlamada başarı oranının belirtilen düzeyde olmadığını şöyle ifade ediyor: "Zira ilk yıl %69'u bulan telkih [dölleme] nisbeti (doğum nisbeti değil) müteakib yıllarda boyuna düşmüş ve bu miktar %41'e, hatta %33'e kadar inmiştir". Yazının devamında, ülkedeki bakım şartlarının yetersizliğinin altını çizen yazar tohumlamadan kaçınan köylüye şu sözlerle hak veriyor: "[...] gerek gebelikte ve gerek doğduktan sonra ölenlerin yüksek bir nisbet arzettiği hesaba katılırsa, telkih noksanlığındaki mütevellid zararın köylü nazarındaki kıymeti daha iyi takdir edilir"[84] Tarımman, son yazısında da benzer noktalara vurgu yaparak "köylü fahiş kayıbı karşısında, sun'i tohumlamadan soğumuş ve yer yer istasyonlardan kaçmak temayülünü göstermiştir" diyerek suni tohumlamanın Türkiye'de başarıya ulaşamadığını belirtiyor.[85]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaşanan bazı tartışmalar da Merinoslar üzerinde suni tohumlamanın devletin aktardığı ölçüde başarılı olmadığını doğruluyor. Örneğin, 1939 yılındaki bir oturumda söz alan Giresun Milletvekili Fikret Atlı, bir önceki sene tohumlanan 100 bin koyundan yüzde 33'ünün doğum yaptığı, erkek kuzuların tamamıyla dişi kuzuların bir kısmının doğrudan mezbahaya götürülüp satıldığı iddiasını öne sürer.[86] Özetlemek gerekirse, Merinoslaştırılan koyunların yarısının kasaplık olarak ayrıldığı, diğer yarısının da önemli bir bölümünün kısır veya telef olduğu göz önüne alındığında, Merinoslaştırma hedefine ulaşılamadığı söylenebilir.

Merinos'un yeni ve yerli bir ırk olarak kabul görmeyip yayılmamasının altında suni tohumlamadan kaynaklanan sorunlar dışında da bazı nedenler bulunuyordu. Bunlardan birincisi, Merinos'un bakım şartlarının çok daha ağır olmasıydı. Yağışlı kışlara ve sıcak yazlara tahammülü olmayan Merinos, hastalıklara karşı da daha az mukavemetliydi. İkincisi, diğer ırklardan daha fazla beslenmeye ihtiyaç duymasıydı. Uzun yol yürüyemiyor ve sadece yakınındaki meralarda otlatılabiliyor olması, yemleme ve özel beslenmeyi gerektiriyordu. Bundan dolayı da Merinos yetiştirmek kıvırcığa göre daha masraflı bir işti. Üçüncüsü, köylülerin kendilerine temin edilen Merinos koçlarını diğer ırklarla rastgele birleştirmesiydi. Böylelikle yün kıymeti düşük, renkli yapağılı melezler

82 "1938 Ziraat Kongresi İçin Veteriner İşleri Umum Müdürlüğünce Hazırlanan Koyunculuk (Merinos, Tiftik) Raporudur," *Birinci Köy Kalkınma ve Ziraat Kongresi, B Serisi Takım 13* (Ankara: Ziraat Vekâleti, 1938), 5. Benzer tahminler için bkz. "Merinos Yetiştirmek Karlı Bir İş Oldu," *Akşam* (25 Eylül 1939); *Merinos Kongresi* (Ankara: Alâeddin Kıral Basımevi, 1942), 14–15.

83 Tarımman, "Türkiyede Merinosçuluk," *Son Posta* (7 Ocak 1940): 7

84 Tarımman, "Türkiyede Merinosçuluk," *Son Posta* (9 Ocak 1940): 6, 11.

85 Tarımman, "Türkiyede Merinosçuluk," *Son Posta* (14 Ocak 1940): 7.

86 *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, 6. Devre, 2. Cild, 20. İtikad (29 Mayıs 1939): 357.

elde etmişlerdi. Bunda köylülerin bilgi eksikliği ve suni tohumlamaya karşı mesafeli durması da rol oynamıştı. Merinos'un yaygınlaşmasının önündeki son neden de Merinos'u yalnız yapağısı için beslemenin çok kârlı olmamasıydı. Merinos yapağısı diğer yerli koyunların yapağısına göre biraz daha değerliydi, ancak etinin ve sütünün daha az para etmesi Merinos yetiştiriciliğini kârlı bir iş olmaktan çıkarıyordu. Bu durumda, yerli bölgedeki koyun yetiştiricileri, turfanda kuzu yetiştiriciliği ve süt ürünleri üretiminden vazgeçmek istemiyorlardı.[87]

Merinoslaştırmadaki çıkmazı kavrayan devlet, 1939 yılı sonlarından itibaren Bursa, Balıkesir ve Çanakkale merkezli elit bir Merinos ırkı yetiştirme planından sessiz bir biçimde vazgeçerek mevcut Merinosları Karaman ve dağlıç koyunlarıyla melezleme yoluyla bunların yapağı ve et verimlerini artırmaya yöneldi. İlk denemeler Çifteler Harası'nda 130 kadar Karaman koyunuyla et Merinosu koçları arasında yapıldı.[88] 1940'larda Ankara'da Orman Çiftliği'nde yapılan melezlemelerde de "yapağısı merinos karakterinde olan ve orta Anadolunun bütün iklim şartlarına uymuş karışık sürüler" oluşturuldu.[89] Sonuç olarak, beş senede 500.000'e varması tasavvur edilen Merinos ırkı koyun nüfusu 1934'ten 1943'e kadar 86 bine –kuzu ve koçlar da dahil edildiğinde 120-125 bine– ancak ulaşabildi.[90] 1938'de açılan Bursa Merinos Fabrikası'nın, 1940'a gelindiğinde tam kapasiteyle çalışması için ihtiyacı olan 1,5 milyon kilo yapağının sadece 120.000 kilosu yerli safkan ve yarımkan Merinoslardan karşılanıyordu.[91] 1952'de Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, devletin Merinoslaştırma siyasetine yoğun eleştiriler yöneltirken Merinos koyunlarından elde edilen yünün Merinos Fabrikası'nın ihtiyacının %3'ünü dahi karşılamadığını iddia etti.[92] 1950'lerde yerli Merinos ırkı yaratma düşüncesini tamamen terk eden devlet, Orta Anadolu vilayetlerinde Alman et Merinoslarını Akkaramanlarla melezlemeye başladı ve Orta Anadolu Merinosu ve Malya gibi melez ırklar elde etti.[93] Bu sayede, yarımkan ve melez Merinos nüfusu 1960'larda 400.000 başın üzerine çıktı, 1970'e varıldığında 700.000'e ulaştı.[94]

---

87 Orhon, *Türkiyede Merinos*, 49-50; Kiper vd. "121 Yılda Yetiştiriciliğimiz," 3278–79.

88 Batu, *Türkiye Koyun Irkları*, 36.

89 Batu, *Türkiye Koyun Irkları*, 37.

90 Ömer Lütfi Sugan, "Merinos Koyunculuğumuz," Feshane *Aylık Mensucat Meslek Dergisi* 3, no. 2 (Şubat 1950): 45. Merinos nüfusunun 1952'de Merinos Yetiştirme Bölgesi'nde 133.000 baş, tüm Türkiye'de ise 150.000 baş olduğu tahmin ediliyor. Bkz. Rezan Şahinkaya, "Bursa Balıkesir Bölgesi Halk Elindeki Merinos Yetiştiriciliği," *Ziraat Dergisi* 15, no. 32 (Nisan 1955): 22.

91 Selim Cavid, "Bursa Merinos Fabrikası," *İktisadi Yürüyüş* 10 (1 Mayıs 1940): 18.

92 *T.B.M.M Tutanak Dergisi*, 39. Birleşim, 1. Oturum (13 Şubat 1952): 244. İşeri'nin bu bilgiyi Haziran 1951'de açılan Merinos Yapağı Sergisi'nden edinmiş olması muhtemel. Bkz. Ömer Özek, "Memlekette Açılan İlk Merinos Yapağı Sergisi," *Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi* 4, no. 7 (Temmuz 1951): 223.

93 Kenan Burak Aydın vd., "Review of Sheep Breeding and Genetic Research in Türkiye," *Frontiers in Genetics* (2024): 6; Ömer Özek, *Merinos Bölgesindeki Yetiştiricilere Öğütler* (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1959), 3.

94 Mahmut Yaşankul, "Merinos Yetiştiriciliğimizin Gelişme Seyri," *Prodüktivite ve Verimlilik* 3–4 (1960): 197–200.

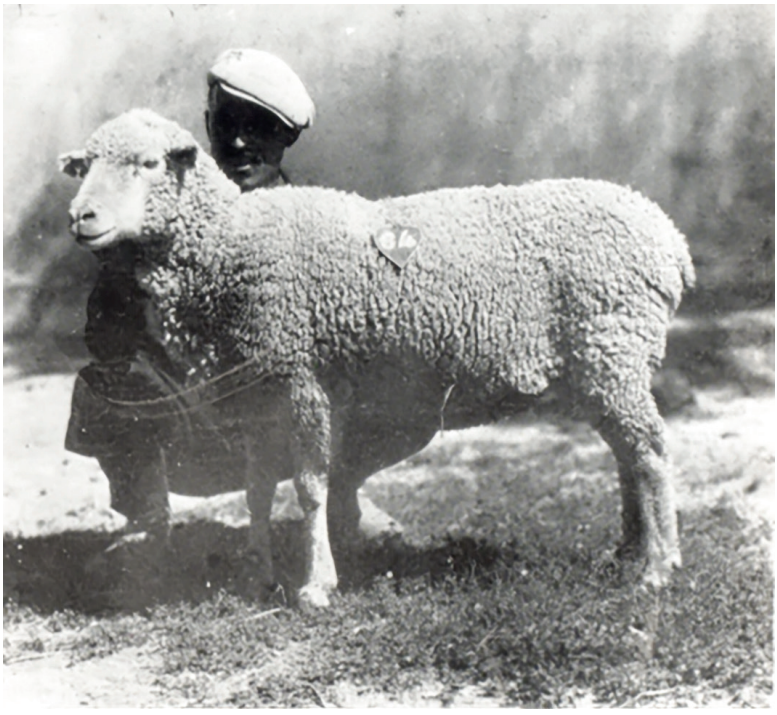

Görsel 4: Yarımkan Merinos
Kaynak: Akıncı ve Batu, *Türkiye'de Merinosçuluk*, 26

Görsel 5: Türk Merinos kuzuları
Kaynak: Araz, *Türkiye'de Suni Tohumlama*, 16

Cumhuriyetin Yerli Sığırı: Karacabey Montafonu

Çeki ve yük hayvanı olarak kırsalda tarımsal üretimin merkezinde bulunan sığır, erken Cumhuriyet döneminde zootekninin üzerinde durduğu en önemli büyükbaştı. "Eti ve sütü ile sağlam ve gürbüz milletlerin en ehemmiyetli gıda kaynaklarından birini teşkil etmekle ileri milletlerin ulusal besleme politikalarında fazla ehemmiyet kazanmış" olan sığırın Anadolu'da özellikle eti ve sütü için yetiştirilmesi yaygın değildi.[95] Sığır, daha ziyade öküz elde etmek için yetiştirilmekteydi. Kuzey ve Orta Anadolu'da yaygın olan ve Türkiye'deki sığır nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturan yerli kara ırkın öküzleri, toprağı derinden süren ağır demir pullukları çekecek güçte olmayıp ancak yüzeysel işleyebilen kara sabana koşulabiliyordu.[96] Kütahya ve Afyon civarında saf olarak bulunan kara ırkın ağırlığı ortalama 150 kilogram olup yıllık süt randımanı 300 ila 500 litre arasındaydı. Ancak bakımına ve beslenmesine özen gösterildiğinde bu miktarın birkaç kat artacağı öne sürülüyordu. Trakya ve Batı Anadolu'da yaygın boz step ırkı (Plevne), genellikle 400-450 kilogram ağırlığında, süt ve et verimi düşük olan ancak iyi bakıldığında artırılabileceği iddia edilen, çekim gücü yüksek bir ırktı. Kuzeydoğu Anadolu'da Kars, Erzurum ve Ardahan civarında yetiştirilen Doğu kırmızı ırkı, et, süt ve çeki verimi yüksek bir ırktı. Dönemin iptidai şartlarında dahi yıllık 700-800 litre süt verebiliyordu. Güney ve Güneydoğu Anadolu'da yaygın olan Güney sarı kırmızı sığır ise düşük çekim gücüne karşın görece yüksek süt verimine sahip bir ırktı. Bu hâkim yerli sığır ırkları dışında, Anadolu'ya çeşitli dönemlerde getirilmiş olan Halep, Mısır, Kırım, Montafon, Pinzgauer, Guernsey, Jersey ve Simental ırklarından elde edilen melezler de bulunuyordu.[97]

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sığır ırklarının ıslahına yönelik bazı çalışmalar gerçekleştirildiyse de ne yeni bir ırk yaratmada ne de mevcut sığır ırklarının et ve süt verimlerini artırmada bir başarı sağlanamamıştı.[98] Et ve süt tüketiminin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik göstergesi ve üstünlük ölçütü olarak kabul edildiği bir dönemde Cumhuriyet'in yönetici kadroları, sığır ırklarını ıslah edilerek et ve süt randımanlarını artırmaya odaklandı. Sığıra yönelik bakış açısının değişmesi için çaba gösteren devlet, sığır eti ve inek sütünün albümin açısından zengin temel besinler olması nedeniyle "sığır meselesi[nin], iktisadi bir mesele olmakla beraber bir nüfus meselesi ve sıhhat meselesi" olduğunu halka anlatmaya çalıştı.[99] Sığır nüfusunun koyun

95 *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları*, 263.

96 İbrahim Yarkın, *Orta Anadolu Sığır Irkları Bakım Yemleme ve Yetiştirme Vaziyeti* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1939), 12; İhsan Abidin Akıncı ve Selahattin Batu, *Türkiye Sığır Irkları ve Sığır Yetiştirme Bilgisi* (İstanbul: Ziraat Vekâleti, 1942), 3.

97 Tevfik Süleyman, "Karasığır ve Manda," *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, 2. Cilt* (Ankara: Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931), 1754–55; "Sığırcılık Raporu," *Birinci Köy Kalkınma ve Ziraat Kongresi, B Serisi Takım 13* (Ankara: Ziraat Vekâleti, 1938), 3, 8–9; Tekeli, *Cumhuriyetin Harcı*, 337–38; T.C Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0, 166/155/2 (14 Nisan 1936); Walter Spöttel ve İbrahim Arif Yarkın, *Orta Anadoludaki yerli kara sığırlarda muhtelif yemleme tarzlarının, beden inkişafı üzerine yaptığı tesir hakkında araştırmalar* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1940), 5–8; Yarkın, *Orta Anadoluda Sığır Irkları*; Walter Spöttel ve Kadri Bilgemre, "Orta ve Doğu Anadolu Sığırları Hakkında Etütler," *Türk Baytarlar Birliği Dergisi* (1936): 491–517; Walter Spöttel, "Die Verbreitung, Leistungen und Eigenschaften anatolischer Haustiere in Abhängigkeit verschiedener Faktoren," *Kuehn Archiv: Sonderband für Tierzucht* 49 (1938): 82–103; Walter Spöttel, "Beiträge zur Kenntnis der Tierzucht in Südanatolien und der Verwertung tierzüchterischer Produkte," *Kuehn Archiv: Sonderband für Tierzucht* 52 (1939): 79–99; *Prof. Dr. Wellmann Tarafından Ziraat Vekâleti'ne Verilen Raporlar* (İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1938): 22–24.

98 Emek, "İkinci Meşrutiyet'ten," 79–83.

99 Tevfik Süleyman, "Karasığır ve Manda," 1751.

nüfusundan fazla olması bir gelişmişlik göstergesi olarak sunuldu, böylelikle sığır eti ve inek sütünün, "nüfus koruma ve arttırma siyasetinde çocuğun sıhhatli ve gürbüz büyümesini ve halkın iyi beslenme ve sıhhatli yaşamasının temini" bakımından önemli olduğu vurgulandı.[100] Bakım ve üretime özen gösterildiğinde, özellikle kara ırk sığırların ağırlıklarının ve süt kapasitelerinin artırılabileceği öne sürülmekteydi. Et ve süt randımanı artmış sığırların, bedenen daha güçlü ve dirençli bir nüfusun ortaya çıkmasına katkı sağlayarak Türkiye'yi gelişmiş ülkeler arasına sokacağı iddia ediliyordu.

Döneme ait yayınlarda, vücutta albümin üretimini artırma gerekliliğinin altı çizilmekte, albümin içeren hayvansal besinlerin –özellikle de sığır etinin– tüketimi teşvik edilmekteydi. Örneğin kitabında, "et meselesi"ni ele alan veterinerlik fakültesi profesörü Süreyya Aygün, devletlerin gelişmesinde ve güçlenmesinde en büyük sırrın et ve benzerleri olan albüminli gıda maddelerinin tüketimi olduğunu öne sürmekteydi: "Hangi millet daha çok Albümin yerse o millet az Albümin yiyene hakim olur. Bir milletin çalışması ve muvaffak olması yediği Albüminli maddelere karşılıklı gider."[101] "Et meselesi yem davamıza bağlıdır" diyen ziraat uzmanı Fethi Vecdet Erkun, et meselesinin hayvan ırkının ıslahı ve çoğaltılmasıyla, bunun da yem meselesinin halledilmesiyle çözülebileceğini ileri sürmekteydi.[102] Kalabalık, ama aynı zamanda et ve sütle beslenen sağlıklı ve dinç bir nüfus, iktisadi kalkınma için emek gücü olduğu kadar millî savunma için de insan kaynağıydı. "Tıpkı cılız hayvanların kuvvetlilerine lokma oldukları gibi," az nüfuslu devletler de dışarıdan gelen tehlikelere karşı dirençsiz olurlar, "ergeç nüfusu çok olan uluslara lokma olurlar" denmekteydi.[103]

Sığırcılığın gelişmesinin önündeki en büyük engel sığır ırklarının yozlaşması ve buna bağlı olarak zoonotik hastalıklara karşı savunmasız kalmalarıydı. Erken Cumhuriyet dönemi yöneticilerine göre bu sorunun kökeninde yatan önemli bir etmen İmparatorluk dönemindeki yanlış ıslah uygulamalarıydı. "Bilgisiz ve plansız olarak [...] ithal edilen muhtelif ecnebi ırkların tesalüp mahsülleri"nin farklı boy, renk, karakter ve dirence sahip, "hastalıklara müsait zayif [*sic*] bünyeli hayvanların çoğalmasına" neden olduğu iddia ediliyordu.[104] Gelişigüzel yapılan melezlemelerle yerli sığır ırklarının "yalnız ırki tecanüsünü değil aynı zamanda uzvi mukavemet ve verim kabiliyetlerini de" bozduğu ve sığır cinslerinin soysuzlaştırmasını ilerlettiği belirtilmekteydi.[105] Özellikle sürüme daha elverişli olan boz ırka dikkat çekilmekte, et ve süt yönünden daha verimli olan kara ırkın boz ırk yüzünden geride bırakıldığı vurgulanmaktaydı.[106] Bir diğer ifadeyle, erken Cumhuriyet döneminin yönetici kadroları, mevcut sığır ırklarının kendilerinden önceki yöneticilerin yanlış ıslah uygulamaları yüzünden dejenere olduklarını, hastalıklara karşı savunmasız hale geldiklerini, güçten ve verimden düştüklerini öne sürüyorlardı.

---

100 "Sığırcılık Raporu," 6.

101 Süreyya Tahsin Aygün, *Hayvanlardan Elde Edilen Gıdalar, Gıda Hıfzısıhhası ve Gıda Tahlili* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1939), 8. Ayrıca bkz. Cevat Akkerman ve Muzaffer Bekman, *Türkiyenin Et Meselesi* (Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyatı, 1942).

102 Vecdet Erkun, "Et Meselesinin Halli Yem Ziraatına Bağlıdır," *İktisadi Yürüyüş* 152 (16 Nisan 1946): 6.

103 Cemal Hakkı Selek, "Memleketteki Nüfus Azlığını Nasıl Artırabiliriz?," *Cumhuriyet* (12 Mayıs 1935): 11.

104 "Sığırcılık Raporu," 10.

105 "Sığırcılık Raporu," 11.

106 Tevfik Süleyman, "Karasığır ve Manda," 1755.

Daha fazla et ve süt tüketen, daha sağlıklı ve dirençli bir toplum yaratmak isteyen devlet, bir yandan verim kabiliyeti azalmış olan mevcut dört yerli sığır ırkına odaklanarak bunları rasyonalize etmeyi, verimliliğini arttırmayı ve çoğaltmayı hedeflerken, diğer yandan yerli sığırların daha fazla et ve süt verimine sahip, üstün bir ırka tahvilini veya yeni bir yerli ırk yaratılmasını tasavvur etmekteydi. Bu tasavvur, 1930 yılında toplanan 1. Ziraat Kongresi'nde "memleketin seri ihtiyaçları için süt, et ve biraz da koşum kabiliyetine mütevassıt surette haiz olan … yeni bir ırk yetiştirme" biçiminde ifade edilecekti.[107] Yeni bir ırk yetiştirmeye yönelik ilk deneme, 1925 yılında Eskişehir'den Karacabey Harası'na getirilen 2 boğa, 14 inek, 7 düve ve 6 danadan oluşan bir boz ırk sürüsüyle Avusturya'dan ithal edilen Montafon ırkı 5 baş boğa ve 12 baş inek ve aynı miktarda Macar Simental (*Bonyhád*) sığırının melezlenmesi suretiyle yapıldı.[108] Simentallerin tamamı, Montafonların da çoğu kısa sürede telef oldu, hayatta kalan 2 boğa ve 2 inek üremeye devam etti, ancak hem inekler hem de yavrular birkaç sene içerisinde öldü.[109] 1930'da Montafon cinsi 3 baş boğa ve 13 baş inek daha getirildi, ancak bir inek dışında kalan tüm sığırlar ve yavruları kısa süre yaşadıktan sonra veremden (sığır tüberkülozu) ve ağrımadan (*piroplazmoz*) telef oldu.[110] 1935'te yine Montafon ırkından 2 boğa ve 3 inek getirildi. İneklerden sadece birisi iki seferde üç yavru verirken yavrulardan ikisi hiç yavrulamadı, diğeri de kesime gönderildi.[111]

1938 yılındaki Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi'nde, "montafon tahviline devam ederek Türk Montafonu yetiştirmek"[112] hedefinden vazgeçilmediğinin altı çizilse de yeni bir yerli sığır ırkı yaratma planının istendiği gibi gitmediği ortadaydı. 1925-1944 yılları arasında toplamda 28'i ithal, 54'ü (üç yaştan yukarı) yetiştirme olmak üzere 82 baş Montafon ve yarımkan Montafon inek damızlık olarak kullanıldı. Bunlardan ithal ineklerin tamamı, yetiştirmelerin de 33'ü elden çıktı, geriye sadece 21 baş damızlık inek kaldı.[113] 1946 yılında haradaki Montafon nüfusu 391 baş olarak kaydedildi. Bu tarihe kadar Batı Anadolu'daki köylere 1.124 baş yarımkan montafon boğası ve 465 baş inek dağıtıldı.[114] Kısacası, Karacabey Harası'nda yirmi yıllık bir zaman zarfında Montafon ve yarımkan montafon üretimi çok sınırlı kaldı. Bu sınırlı ıslah çalışmasına rağmen, yayın organlarında Cumhuriyet'in randımanı yüksek yeni yerli sığırı olarak gururla kitlelere tanıtılmaktaydı. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir haberde, bir Montafon'dan yıllık 7.438 litre süt alındığı belirtilmişti.[115] 1946 yılına kadar yarımkan montafon olarak adlandırılan bu melez ırk, bu tarihten sonra Karacabey Montafo-

107 Tevfik Süleyman, "Karasığır ve Manda," 1757.

108 Saim Pekmen, "Karacabey Harasında Sığırcılık," *İktisadi Yürüyüş* 100–104 (1 Nisan 1944): 27; *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi*, 10; Aral, *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri*, 143; İbrahim Özler, "Karacabey Harası Sığırcılık Çalışmaları," *Üretim* 12 (1950): 9. Necla Çömlekçi, hara kayıtlarına dayanarak Montafon ve Macar Simentali ırklarından 5'er baş boğa ve 10'ar baş inek ithal edildiğini belirtiyor: *Karacabey Harasının İktisadi Kalkınmaya ve Türkiye Hayvancılığına Etkisi* (Ankara: Karacabey Harası, 1974), 64.

109 Kadri Bilgemre, "Karacabey Harasında Montafon Yetiştiriciliği 1926–1944," *Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 17 (1947): 60–61.

110 Bilgemre, "Karacabey Harasında," 61.

111 Bilgemre, "Karacabey Harasında," 61.

112 *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları*, 268.

113 Bilgemre, "Karacabey Harasında," 72.

114 Yazman, "Karacabey Harasında," 19.

115 "Sığır Neslinin Islahı İçin Alınan Tedbirler," *Cumhuriyet* (3 Ağustos 1939): 2.

nu adını aldı.[116] 1951 yılı başından 1960 yılı sonuna kadar on yıllık süre içinde 866'sı dişi, 775'i erkek buzağı olmak üzere 1.641 baş Montafon ırkı sığır elde edilmiş olup, bunların 1.120'si Karacabey Montafonu'ydu.[117]

Karacabey'in ardından 1934'te Çifteler, Konya, Sultansuyu ve Çukurova haralarında sığırcılık şubeleri, 1930'da İnanlı, 1936'da Göle ve 1938'de Tokat inekhaneleri açılarak damızlık boğa yetiştirme, dağıtma ve melezleme işi daha geniş bir alana yayıldı.[118] Personel azlığına ve sınırlı bütçeye rağmen 1939'da sığırcılık şubelerinde yetiştirilen damızlık sığır nüfusu 1.400 başı, inekhanelerdeki damızlık boğa sayısı da 1.100'ü geçti.[119] Damızlık üretim sürecinde inekhanelerde, aygır depolarında ve örnek köylerde damızlığa elverişli olmayan veya değersiz görülen ırklar, eneme yoluyla kısırlaştırılmış ya da kasaplığa ayrılıp kesime gönderildi. Özellikle Trakya boz ırk sığır üretiminin merkezi hâline geldi, buradaki örnek köylerde veterinerler bir yandan sarı ve kara sığırları toplayıp kısırlaştırırken, diğer yandan da damızlık Plevne boğalarıyla bu köyleri "birer döl merkezi"ne dönüştürdü.[120] 1940 yılı sonlarına gelindiğinde Trakya köylerinde "bozırk boğalardan başka bozuk ve karışık boğa kalmamış," tasfiye yapılarak Trakya'nın boz ırkı en iyi dereceye çıkarılmıştı.[121]

Karacabey'de olduğu gibi diğer bölgelerde de sığır yetiştirme ve ıslahında şeker fabrikası çiftlikleri ve işletmeleri kullanılmış, bu arazilerin gübre ihtiyacının bir kısmını karşılayan "kadrolu inekler"e şeker pancarı küspesi yem olarak dağıtılmıştı.[122] Anadolu'daki sığır sayısının milyonları bulduğu gerçeği göz önüne alındığında, yapılan çalışmaların çok yetersiz olduğu aşikârdı. 1938'de bir beş yıllık plan hazırlayan Ziraat Vekâleti damızlık yetiştirme müesseselerinin sayısını artırarak ve mevcut müesseseleri modernize ederek 4.000 baş sığır ve 1.800'er baş damızlık inek ve boğa yetiştirmeyi hedefledi. Bu rakamlara örnek köy ve yetiştiriciler tarafından yetiştirilecek 2.000, şeker fabrikalarından yetiştirilecek 900 boğayla Devlet Ziraat İşletme kurumundan verilecek boğalar da eklendiğinde, her yıl 5.000 boğanın köylüye verilmesi planlandı. Böylece on yıl zarfında damızlık boğa ihtiyacı karşılanarak ülkedeki tüm sığırların ıslahı ve tahvili mümkün olabilecekti.[123] 1930'ların sonunda, beş yılda 1 milyondan fazla "etli, sütlü, iyi derili boz ırk üretmek" hedefi belirlendi.[124] Ancak 1946'ya gelindiğinde, köylülere verilen yıllık boğa miktarı ancak 350 adetle sınırlı kaldı.[125]

---

116 M. Kemal Bıyıkoğlu, *Türkiye Devlet Müesseselerinde Yetiştirilen Saf ve Muhtelif Kan Dereceli Esmer Sığırların Yetiştirme, Vücut Yapılışı ve Çeşitli Verimleri Üzerinde Araştırma* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1971), 31; Özler, "Karacabey Harası Sığırcılık Çalışmaları," 9–10.

117 Orhan Alpan, "Karacabey Esmer Sığırlarının Erken Yaşlardaki Bazı Büyüme Vasıflarının Fenotipik ve Genetik Parametreleri," *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 15, no. 2 (1968): 224.

118 "Mühim Bir Servet Kaynağı," *Akşam* (17 Temmuz 1939): 4; *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları*, 12–13; "Sığırcılık Raporu," 13.

119 Akıncı ve Batu, *Türkiye Sığır Irkları*, 5.

120 "5 Yılda 1 Milyondan Fazla Boz Irk Hayvanı Yetiştirilecek," *Son Telgraf* (28 Mart 1938): 3.

121 "Trakyada hayvancılık esaslı tasfiyeye tabi," *Akşam* (26 Eylül 1940): 4.

122 Tekeli, *Cumhuriyetin Harcı*, 338; R. Winnigstedt, *Bericht über eine Reise durch die Türkei zum Studium der türkischen Landwirtschaft, insbes. der Schafzucht und der übrigen Tierzucht in den Tagen vom 7.-21.9.1957* (Bonn, 1957), 7

123 "Sığırcılık Raporu," 13;

124 "5 Yılda 1 Milyondan Fazla Boz Irk Hayvanı Yetiştirilecek," *Son Telgraf* (28 Mart 1938): 3.

125 *T.B.M.M Tutanak Dergisi*, 20. Birleşim, 1. Oturum (27 Aralık 1945): 533.

1935 ile 1950 arası döneme ait istatistiklere bakıldığında sığır sayısında genel bir artış olduğu gözlenebilir. Mandalarla beraber hesaplandığında 1935'te 7,1 milyon civarında olan sığır sayısı 1940'ta 10,7 milyona ulaşmış, 1950'de de 11 milyonu aşmıştı. Mezbahalara kesime gönderilen sığır, dana ve mandalardan 1935'te 21.731 ton, 1940'ta 31.017 ton, 1950'de ise 36.024 ton et elde edilmişti. Yetiştirilen ve kesime gönderilen sığır sayısındaki artış, genel ülke nüfusundaki artışa oranlandığında, kişi başına düşen sığır eti miktarının artmak bir yana, neredeyse yarı yarıya azaldığı görülüyor (1935'te kişi başına yıllık 0,74 kg, 1940'ta 0,57 kg, 1950'de 0,58 kg).

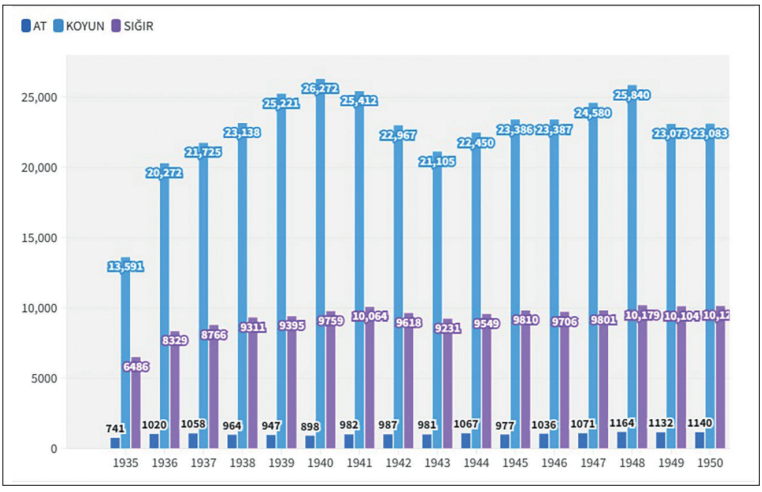

Tablo 1: 1935-1950 arası at, koyun ve sığır nüfusu (1.000 baş)
Kaynak: İstatistik Genel Müdürlüğü, *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği*

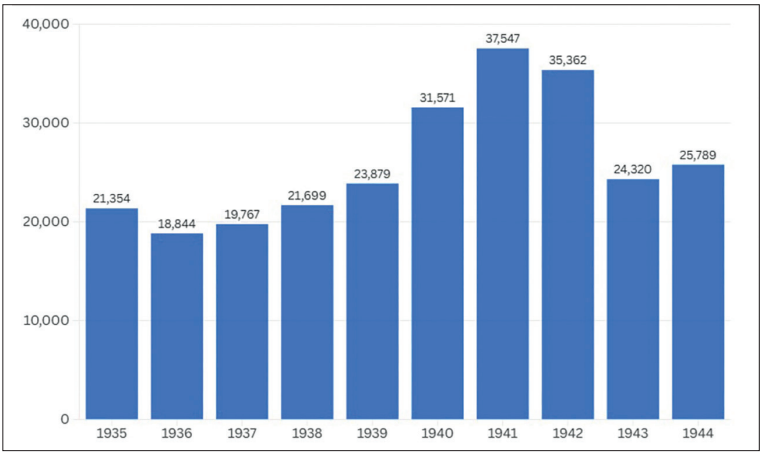

Tablo 2: 1935-1944 arası genel mezbahalarda kesilen büyükbaş (sığır, manda ve dana toplamı, 1.000 baş)
Kaynak: *Hayvanlar İstatistiği, 1935-1944*

Sonuç

Milliyetçilik çalışmalarının öncülerinden Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* (*Imagined Communities*) başlıklı eserinde millet ve milliyetçilik kavramlarının doğal veya ebedi değil, modern dönemde inşa edilmiş yapay kurgular olduğunu savunur. Milletlerin doğal olmaması gibi, hayvan ırkları da sadece biyolojik süreçlerle meydana gelmiş değildir. Egemen iktidarın amaçları doğrultusunda hayvan ırkları kurgulanabilir, kurgulanan ırkların o coğrafyaya ait kadim bir tür olduğu anlatısıyla beraber ideolojik ve siyasal söyleme dahil edilebilir.[126] Erken Cumhuriyet döneminin yönetici kadroları da zootekni pratikleri aracılığıyla hayvanları kurgulamış ve bunları modernleşme ve ulus-devlet inşa anlatılarının bir unsuru haline getirdi. Merinos örneğinde olduğu gibi, kurgulanan hayvan ırklarının Anadolu'yla geçmişi çok eskilere dayanan bir ilişki içerisinde bulunan yerli ırklar olduklarını iddia eden Kemalist rejim, ulus inşasında ve ulusal kimliği şekillendirmede "millî" olarak atfettiği bu ırklara önemli bir rol biçti.

Erken Cumhuriyet dönemi yöneticileri, bir biyopolitik araç olarak beden terbiyesine başvurarak tahayyül ettiği "yeni insan"ı inşa etme refleksi gösterirken, zootekni politikaları ve pratikleriyle de hayvan bedenlerine müdahale ettiler ve –yaratmak istediği yeni insan gibi– makbul, üretken ve itaatkâr "yeni hayvan"ları inşa etmeye giriştiler. Rejimin dört ayaklı taşıyıcıları olarak tasavvur edilen bu yeni hayvanların daha yüksek verimli, daha dirençli ve daha üstün hâle getirilmesi için sistematik biçimde saf seleksiyona, melezlemeye, kan tazelemeye ve enemeye tabi tutularak ıslah edilmelerine çalışıldı. Karacabey Noniusu, Türk Merinosu ve Karacabey Montafonu örneklerinde olduğu gibi biyolojik ve kültürel olarak inşa edilen çeki, koşum ve yük hayvanları, "Beş Yıllık Planlar"ın, millî müdafaanın, ulus inşasının, iktisadi milliyetçiliğin, tarımsal modernleşmenin ve halk sağlığının unsurları olarak görüldüler. Özetle devletin kurucu ideolojisi ve idealleriyle ayrılmaz bir bağlantı oluşturulmaya çalışıldı.

Kaynakça

Arşivler ve Tutanaklar

T.C Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0)
T.B.M.M Zabıt Ceridesi
T.B.M.M Tutanak Dergisi

Gazeteler

Akşam
Cumhuriyet
Hâkimiyet-i Milliye
Milliyet
Resmî Gazete
Son Posta
Son Telgraf
Tasvir

126 Bu konu üzerine bir tartışma için bkz. Sandra Swart, "The Other Citizens. Nationalism and Animals," *The Routledge Companion to Animal-Human History*, yay. haz. Hilda Kean ve Philip Howell (Londra: Routledge, 2019), 31–52.

Türk Dili
Ulus
Vakit

Raporlar

"At. Encümen Raporu." *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, 2. Cilt*, 1804–1812. Ankara: Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931.

"Atçılık Raporu." *Birinci Köy Kalkınma ve Ziraat Kongresi, B Serisi Takım 12*, 1–24. İstanbul: Kenan Basımevi, 1938.

"Çiftçilikte At Kullanılması ve At Miktarının Artırılması Hakkında 28 Mart 1931 Tarihli Mütehassıs Raporu," *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, A Serisi Takım 14*, 1–31. Ankara: Ziraat Vekâleti, 1938.

"1938 Ziraat Kongresi İçin Veteriner İşleri Umum Müdürlüğünce Hazırlanan Koyunculuk (Merinos, Tiftik) Raporudur." *Birinci Köy Kalkınma ve Ziraat Kongresi, B Serisi Takım 13*, 1–67. Ankara: Ziraat Vekâleti, 1938.

"1938 Ziraat Kongresi İçin Veteriner İşleri U. Müdürlüğünce Hazırlanan Tabiî ve Sun'î Tohumlama Raporudur," *Birinci Köy Kalkınma ve Ziraat Kongresi, B Serisi Takım 12*, 1–14. İstanbul: Kenan Basımevi, 1938.

"Sığırcılık Raporu." *Birinci Köy Kalkınma ve Ziraat Kongresi, B Serisi Takım 13*, 1–25. Ankara: Ziraat Vekâleti, 1938.

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları. Ankara: Ziraat Vekâleti, 1939.

Prof. Dr. Wellmann Tarafından Ziraat Vekâleti'ne Verilen Raporlar. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1938.

Tevfik Süleyman. "Karasığır ve Manda." *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, 2. Cilt*, 1750–1762. Ankara: Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931.

Kitap ve Makaleler

5 Senelik Tarımsal Kalkınma Programı. Ankara: Akın Matbaası, 1948.

Ahmet Nazım. *Merinos Yetiştirmesi ve Takibi Lâzım Gelen Usuller*. İstanbul: Hilâl Matbaası, 1931.

Ak, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarî (Sığır Vebası)." *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 39 (Bahar 2016): 215–240. https://izlik.org/JA94EU93UH

Akın, Yiğit. *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*. İstanbul: İletişim, 2004.

Akıncı, İhsan Abidin ve Selahattin Batu. *Türkiye Sığır Irkları ve Sığır Yetiştirme Bilgisi*. İstanbul: Ziraat Vekâleti, 1942.

Akıncı, İhsan Abidin ve Selahattin Batu. *Türkiye'de Merinosçuluk*. Ankara: Ulus Basımevi, 1940.

Akkerman, Cevat ve Muzaffer Bekman. *Türkiyenin Et Meselesi*. Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyatı, 1942.

Alpan, Orhan. "Karacabey Esmer Sığırlarının Erken Yaşlardaki Bazı Büyüme Vasıflarının Fenotipik ve Genetik Parametreleri." *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 15, no. 2 (1968): 222–235.

Aral, Nurettin. "Ziraat Vekâletinin Zootekni Politikası." *İktisadi Yürüyüş* 66–67 (16 Eylül 1942): 13, 65, 74–75.

Aral, Nurettin. "Türkiye Atçılığı ve İstikbali." *İktisadi Yürüyüş (Haralar Özel Sayısı)* 146 (Ocak 1946): 17–32.

Aral, M. Nurittin. *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi (1923-1931)*. Ankara: Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, 1974.

Araz, Fahri. *Türkiye Hayvancılığında Sun'i Tohumlamanın Rolü*. Ankara: Ziraat Vekâleti, 1937.

Arıtan, Özlem. "'Cumhuriyet Modernleşmesi' ve 'Kırsal İletişim/Kalkınma' Eksenleri Bağlamında Mekânsal Bir Model Olarak Eskişehir Çifteler Harası," *Tasarım Kuram Dergisi* 15, no. 28 (2019): 179–198.

Arıtan, Özlem. "Modernleşme ve Doğal Yaşam Sürecinde Gölgede Kalmış Bir Kesit: Bursa Karacabey Harası Üzerine Bir İrdeleme," *Mimarlık* 368 (Kasım–Aralık 2012): 59–65.

Arıtürk, Emin. "Türkiyede Nonius ve Karacabey Nonius At Irklarının Bugünkü Durumu ve Morfolojik Vasıfları Üstünde Araştırmalar." *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 5 (1958): 37–62. https://doi.org/10.1501/Vetfak_0000001778

Arpacı, Murat. "Modernleşen Türkiye'de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni." Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2015.

Aşkın, Anıl. "Breed, Meat Provisioning, and Money: An Early History of Merino Sheep in the Ottoman Lands (1827–44)." *Animals on the Move: Tracing Livestock in the Ottoman Empire from Farm to Table to Waste*, 47–79. Yay. haz. Can Nacar ve Yonca Köksal Özyaşar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2025.

Aşkın, Anıl. "The Environment, Institutions, and Economy in the Nineteenth-Century Ottoman Empire: The Imperial Landed Estates of Mihaliç" (1840–1850). Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2017.

Aygün, Süreyya Tahsin. *Hayvanlardan Elde Edilen Gıdalar, Gıda Hıfzısıhhası ve Gıda Tahlili*. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1939.

Aydın, Kenan Burak, Ye Bi, Luiz F. Brito, Zafer Ulutaş ve Gota Morota, "Review of Sheep Breeding and Genetic Research in Türkiye." *Frontiers in Genetics* (2024): 1–11. https://doi.org/10.3389/fgene.2024.1308113

Batu, Selâhattin. *Karacabey Yarımkan Araplarının Beden Ölçüleri Üstünde Araştırmalar*. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1939.

Batu, Selahattin. *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, 2. Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, 1951.

Batu, Selahattin. *Türkiye Koyun Irkları ve Koyun Yetiştirme Bilgisi*. Ankara, 1953.

Batu, Selahattin. *Türkiye Atçılığı Hakkında Umumi Düşünceler*. İstanbul: Ekspres Basımevi, 1938.

Batu, Selahattin. *Umumi Zootekni*. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, 1959.

Bıyıkoğlu, M. Kemal. *Türkiye Devlet Müesseselerinde Yetiştirilen Saf ve Muhtelif Kan Dereceli Esmer Sığırların Yetiştirme, Vücut Yapılışı ve Çeşitli Verimleri Üzerinde Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1971.

Bilgemre, Kadri. "Karacabey Harasında Montafon Yetiştiriciliği 1926–1944." *Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi* 17 (1947): 47–87.

Bursa Merinos Yetiştirme Müfettişliği. *Merinos Yetiştiricilerine Merinos Müfettişliğinin Öğütleri*. Bursa: İl Basımevi, 1937.

Cavid, Selim. "Bursa Merinos Fabrikası." *İktisadi Yürüyüş* 10 (1 Mayıs 1940): 18–19.

Çiftçi, Cafer. "19. Yüzyılda Kirmasti'de Padişah Çiftlikleri." *Mustafakemalpaşa (Kirmasti) Sempozyumu Bildirileri*, 145–154. Yay. haz. Sezai Sevim. Bursa: Mustafakemalpaşa Belediyesi, 2011.

Çömlekçi, Necla. *Karacabey Harasının İktisadi Kalkınmaya ve Türkiye Hayvancılığına Etkisi*. Ankara: Karacabey Harası, 1974.

Devred, Raphaël. "Rambouillet, Agricultural Stations and French Colonial Africa: Conserving and Improving Nature (1900–1930)." *Tropical Nature: Colonial and Post-Colonial Conservation in Africa and Asia*, 91–112. Yay. haz. Guillaume Blanc, Mathieu Guérin ve Grégory Quenet. New York: Berghahn, 2025.

Emek, Fatma. "İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hayvancılık (1908-1938)." Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2023.

Emek, Fatma. "Kuruluştan 1960'lara Bafra-Karaköy Harası," *Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Bafra, 4. Cilt*, 289–312. Yay. haz. Osman Köse. Ankara: Berikan Yayınevi, 2023.

Emek, Fatma. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Zirai Mücadele Yöntemi Olarak Hayvan İtlafı "Kuşlar, Tarla Fareleri ve Yaban Domuzları" (1850-1938)." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 26, no. 1 (2025): 84–106. https://doi.org/10.26650/oba.1545924

Erk, Nihal ve Naki Cevat Akkerman. *Türkiye'de Sığır Vebası Salgınları ve Eradikasyonu Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, 1969.

Erkun, Vecdet. "Et Meselesinin Halli Yem Ziraatına Bağlıdır." *İktisadi Yürüyüş* 152 (16 Nisan 1946): 6 ve 18.

Esmersoy, Şükrü. *Yüncülük*. Bursa, 1940.

Foucault, Michel. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. Çev. Graham Burchell. New York: Palgrave, 2008.

Güleç, Ertuğrul. *Türk At Irkları*, 2. Baskı. Ankara: Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği, 2005).
"Harada Atçılık," *İktisadi Yürüyüş* 100–104 (1 Nisan 1944): 29.
Hayvanlar İstatistiği, 1935-1944. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1946.
Herdoğan, Mine, Feyzanur Mart, Hasan Ali Çay, Durmuş Kahraman, Muhammed Enes İnanç, Şükrü Güngör ve Ayhan Ata. "Suni Tohumlamanın Tarihsel Gelişimi ve Dönüm Noktaları." *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi* 94, no. 1 (2023): 84–95. https://doi.org/10.33188/vetheder.1159178
Irmakoğlu, Irmak. "Makbul Vatandaş Peşinde: Kemalist Rejimin Beden Terbiyesi Politikalarını Biyo-Politika Kavramı Üzerinden Okumak." *Liberal Düşünce Dergisi* 119 (2025): 99–123. https://doi.org/10.36484/liberal.1683506
Islah-ı Hayvanat Kanunu. Ankara: Ziraat Vekâleti, 1926.
İhsan Abidin [Akıncı]. *Türkiye'de Koyun Yetiştirmesi ve Irkları. Yapağıcılık İlmi*. İstanbul: Vatan Matbaası, 1240 [1924]).
Kabadayı, Erdem. "The Introduction of Merino Sheep Breeding in the Ottoman Empire: Successes and Failures." *Animals and People in the Ottoman Empire*, 153–169. Yay. haz. Suraiya Faroqhi. İstanbul: Eren, 2010.
Karagöz, İbrahim Yusuf. "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Yaban Domuzu Algısı ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Yansımaları (1923-1938)." *II. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, 62–83. Yay. haz. Ayşenur Hoşoğlu Çelik, Deniz Çolak ve Handan Erdoğan. Trabzon: Avrasya Üniversitesi Yayınları, 2025.
Kepecioğlu, Kâmil. "Türkiyede Merinos Koyunları." *Uludağ: Bursa Halkevi Mecmuası* 16 (1938): 6–9.
Kiper, Mehmet Ali. "Cumhurbaşkanı Celal Bayar Karacabey Harasında." *Üretim* 21–22 (Aralık 1950–Ocak 1951): 3–14.
Kiper, Mehmet Ali, Fahri Ongun, Ömer Özek, Ahsen Adaoğlu. "121 Yılda Yetiştiriciliğimiz," *Türk Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi* 122-123 (23 Aralık 1956): 3266–3288.
Köksal, Osman. "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, no. 2 (2009): 333–363.
Mazzotti, Omar. "The Cattle 'Rational Breeding' in Italy: Theory and Practice of a Modernisation Process (Late 19th – Early 20th Centuries)." *Opificio della storia* 3, no. 3 (2022): 28–39. https://doi.org/10.6093/2724-3192/9448
Merinos Kongresi. Ankara: Alâeddin Kıral Basımevi, 1942.
Odabaşı, Necmi. "Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda Merinos Koyunu Yetiştiriciliği." *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2013): 289–306. https://izlik.org/JA59YR49TY
Odabaşı, Necmi. "Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu ve İdaresi." Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi 2014.
Okur, Mehmet. "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Hayvan Kuvveti ve Hayvan Hastaneleri." *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, Ankara (IV. Cilt-I. Kısım)*, 127–141. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
On Beşinci Yıl Kitabı. Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi, 1938.
Orhon, Ziya. *Türkiyede Merinos*. İstanbul: CHP Bakırköy Halkevi Neşriyatı, 1944.
Osmanağaoğlu, Şule. "Karaköy Tarım İşletmesi'nin Tarihsel Gelişimi." *Veteriner Bilimleri Dergisi* 22, no. 3-4 (2006): 79–84. https://izlik.org/JA89WD88LL
Özek, Ömer. *Merinos Bölgesindeki Yetiştiricilere Öğütler*. Ankara: Gürsoy Basımevi, 1959.
Özek, Ömer. *Pratik Memleket Koyunculuğu*. Ankara: Türk Veteriner Hekimler Derneği, 1957.
Özek, Ömer. "Memlekette Açılan İlk Merinos Yapağı Sergisi." *Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi* 4, no. 7 (Temmuz 1951): 222–223.
Özler, İbrahim. "Karacabey Harası Sığırcılık Çalışmaları," *Üretim* 12 (1950): 9–10.
Pekmen, Saim. "Karacabey Harasında Sığırcılık." *İktisadi Yürüyüş* 100–104 (1 Nisan 1944): 27 ve 96.
Porter, Valerie. *Masons World Dictionary of Livestock Breeds, Types and Varieties*, 5. Baskı. Wallingford: CABI Publishing, 2002.
Saraiva, Tiago. *Fascist Pigs. Technoscientific Organisms and the History of Fascism.* Cambridge, MA:

MIT Press, 2016.
Spöttel, Walter ve İbrahim Arif Yarkın. *Orta Anadoludaki yerli kara sığırlarda muhtelif yemleme tarzlarının, beden inkişafı üzerine yaptığı tesir hakkında araştırmalar*. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1940
Spöttel, Walter ve Kadri Bilgemre. "Orta ve Doğu Anadolu Sığırları Hakkında Etütler." *Türk Baytarlar Birliği Dergisi* (1936): 491–517.
Spöttel, Walter ve Kadri Bilgemre. *Türkiye Koyunculuğu Hakkında Etüdler*. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1937.
Spöttel, Walter. "Beiträge zur Kenntnis der Tierzucht in Südanatolien und der Verwertung tierzüchterischer Produkte." *Kuehn Archiv: Sonderband für Tierzucht* 52 (1939): 54–78.
Spöttel, Walter. "Beiträge zur Kenntnis der Tierzucht in Südanatolien und der Verwertung tierzüchterischer Produkte." *Kuehn Archiv: Sonderband für Tierzucht* 52 (1939): 79–99.
Spöttel, Walter. "Die Verbreitung, Leistungen und Eigenschaften anatolischer Haustiere in Abhängigkeit verschiedener Faktoren." *Kuehn Archiv: Sonderband für Tierzucht* 49 (1938): 82–103.
Sugan, Ömer Lütfi. "Merinos Koyunculuğumuz." *Feshane Aylık Mensucat Meslek Dergisi* 3, no. 2 (Şubat 1950): 25–26 ve 45.
Swart, Sandra. "The Other Citizens. Nationalism and Animals." *The Routledge Companion to Animal-Human History*, 31–52. Yay. haz. Hilda Kean ve Philip Howell. Londra: Routledge, 2019.
Şahinkaya, Rezan. "Bursa Balıkesir Bölgesi Halk Elindeki Merinos Yetiştiriciliği." *Ziraat Dergisi* 15, no. 32 (Nisan 1955): 22–26.
Şevket Raşit, "Hayvancılık," *Dönüm* 7 (Kanunisani [Ocak] 1933): 1–6.
T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği*. Ankara: Ankara Basım ve Cildevi, 1952
Tekeli, İlhan. *Cumhuriyet'in Harcı. Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, 2. Cilt*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
Temel, Mehmet. "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası," *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)* 24 (2010): 201–234. https://izlik.org/JA22NB58YC
Torun, Ozan. "Türkiye'de At Yarışlarının Tarihi ve Etnografisi." Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2020.
Tufan, Aslan. "Karacabey Harası." *İktisadi Yürüyüş (Haralar Özel Sayısı)* 146 (Ocak 1946): 9–16.
Valisena, Daniele. "The Battle of Zootechnics: Incorporating Race, Technology, and Ideology in Cattle Breeding Practices During Fascism in Italy, 1922–1945," *Isis* 116, no. 4 (Aralık 2025): 694–714. https://doi.org/10.1086/738221
Vatandaş, Saniye ve Celalettin Vatandaş. "Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemi'ne Biyopolitika ve Sporun Siyaseti." *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 39 (Güz 2023): 1437–1469.
Winnigstedt, R. *Bericht über eine Reise durch die Türkei zum Studium der türkischen Landwirtschaft, insbes. der Schafzucht und der übrigen Tierzucht in den Tagen vom 7.-21.9.1957*. Bonn, 1957.
Yarkın, İbrahim. *Atçılık*, 2. Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 1962.
Yarkın, İbrahim. *Orta Anadolu Sığır Irkları Bakım Yemleme ve Yetiştirme Vaziyeti*. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1939.
Yaşankul, Mahmut. "Merinos Yetiştiriciliğimizin Gelişme Seyri." *Prodüktivite ve Verimlilik* 3–4 (1960): 197–200.
Yaşar, Aşkın. "Osmanlı Dönemi'nde Çiftlikat-ı Hümayunlar (Haralar) ve Hayvancılık," *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 8, 611–622. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
Yazman, Yakup Kadri. "Karacabey Harasında Yapılan Bir Tören." *İktisadi Yürüyüş* 155 (4 Haziran 1946): 6–7 ve 18–19.
Yılmaz, Emrah. "Geç Dönem Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası [Vebâ-Yı Bakarî] ve Bu Hastalığa Karşı Alınan Yasal Tedbirler." *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 26 (2025): 162–194. https://doi.org/10.21021/osmed.1624144